سید حمید حسینی

نماز قرآنی

بنیاد امام علی (علیه‌السلام)
بخارست

نماز قرآنی

بنیاد امام علی (علیه‌السلام) - بخارست

https://imamali.ro

رایانامه: info@imamali.ro

اهمیت و فایدهٔ نماز ۳

نماز، تکلیف یا توصیه؟ ۶

نماز از زاویه‌ای دیگر ۱۱

بهانه‌هایی برای محرومیّت از نماز ۱۸

نماز، به کدام روش؟ ۲۴

اوقات نماز ۳۱

نماز و طهارت ۳۶

نیت و نماز ۴۱

در حریم کبریا ۴۷

سورهٔ ستایش ۵۰

همراه با سجدهٔ کائنات ۵۴

تشهد و سلام ۶۰

ادامه دارد (این کتاب در حال تکمیل است)

اهمیت و فایدهٔ نماز

خدای مهربان ما را برای هدفی بزرگ‌تر و مهم‌تر از جهان مادی آفریده و راه رسیدن به بالاترین درجات معنوی را برایمان هموار ساخته است. البته شرط موفقیت در دست‌یابی به این مقصد ارزشمند، پایداری در مسیر انسانیت و خودداری از انحراف به سوی بدی‌ها و آلودگی‌هاست.

یکی از بهترین و مؤثرترین روش‌هایی که ما را در مسیر خوبی‌ها نگه می‌دارد و از لغزیدن به پرتگاه‌های خطرناک حفظ می‌کند، راز و نیاز و نیایش با خداست. دلی که همواره به یاد آفرینندهٔ زیبایی‌ها باشد، پاک می‌ماند و در دام زشتی‌ها نمی‌افتد. چرا که سر و کار داشتن با روشنایی و ارزش‌های متعالی، دل را جلا می‌دهد و سرشار از امید و آرامش می‌سازد.

همهٔ پیامبران و رهبرانی که مأموریت داشتند ما را به خوبی‌ها دعوت کنند و راه رسیدن به هدف زندگی را نشانمان دهند، نخستین و مهم‌ترین توصیهٔ معنوی خود را به نماز اختصاص می‌دادند و با این روش، یاد و نام خدا را در دل پیروانشان زنده نگه می‌داشتند.

در شریعت آخرین پیامبر خدا نیز نماز از جایگاه والایی برخوردار است و بیش از هر دستورالعملی دربارهٔ آن سفارش می‌شود. قرآن نماز را وظیفه‌ای زمان‌بندی شده[۱] می‌داند که یاد خدا را زنده[۲] و انسان را از زشتی‌ها دور می‌کند[۳] و بدی‌های گذشتهٔ آدمی را از بین می‌برد[٤].

---

[۱]. النساء: ۱۰۳

إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا

به‌راستی نماز به‌صورت زمان‌بندی‌شده بر مؤمنان مقرر شده است.

[۲]. طه: ۱۴

إِنَّنِي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي

منم، من، خدایی که جز من معبودی نیست؛ پس مرا پرستش کن و نماز را برای اینکه به یاد من باشی برپا دار.

[۳]. العنکبوت: ۴۵

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ

و نماز را برپا دار، که نماز از کار زشت و ناپسند باز می‌دارد، و قطعاً یاد خدا بالاتر است، و خدا می‌داند چه می‌کنید.

[٤]. هود: ۱۱۴

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِّنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَٰلِكَ ذِكْرَىٰ لِلذَّاكِرِينَ

و در دو طرف روز و نخستین ساعات شب نماز را برپا دار، زیرا خوبی‌ها بدی‌ها را از میان می‌برد. این پندی است برای پندگیرندگان.

خدایی که انسان را آفریده است و بیش از هر کسی او را می‌شناسد، در کتابش هشدار می‌دهد مراقب ویژگی‌های منفی و خودخواهی‌ها و بی‌صبری‌هایی[۵] باشیم که می‌تواند ما را در شرایطی رنج‌آور و آسیب‌زا قرار دهد و نخستین راه حلی که برای پیشگیری از این گرفتاری‌ها ذکر می‌کند، نماز خواندن[۶] است.
البته هر وسیله‌ای که به‌درستی از آن استفاده نشود، نتیجهٔ مطلوبی ندارد؛ لذا قرآن نه‌تنها نمازی را که با شرایطی چون حضور قلب، اخلاص و رعایت حقوق دیگران همراه نباشد ثمربخش نمی‌داند[۷]، بلکه چنین نمازگزارانی را به‌شدت سرزنش می‌کند[۸]. اما تأثیر نماز واقعی را در موفقیت، تضمینی و فراتر از هر روش دیگر[۹] می‌داند.

---

[۵]. المعارج: ۱۹ تا ۲۱
إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا * إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا * وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا

به راستی که انسان سخت آزمند خلق شده است. هر گاه به بدی برسد به‌شدت بی‌تابی می‌کند و چون خیری به او برسد از دیگران به‌شدت نسبت به دیگران بخل می‌ورزد.

[۶]. المعارج: ۲۲ و ۲۳
إِلَّا الْمُصَلِّينَ * الَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ

مگر نمازگزارانی که همواره در بر نماز خود مداومت دارند.

[۷]. النساء: ۴۳

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، در حال مستی به نماز نزدیک نشوید تا بدانید چه می‌گویید.

[۸]. الماعون: ۴ تا ۷
فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ * الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ * الَّذِينَ هُمْ يُرَاءُونَ * وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ

پس وای بر نمازگزارانی که نسبت به نمازشان سهل‌انگارند؛ آنان که ریا می‌کنند و وسائل مورد نیاز دیگران را در اختیارشان نمی‌گذارند.

[۹]. المؤمنون: ۱ و ۲
قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ * الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ

نماز، تکلیف یا توصیه؟

رابطه با خدا و ارتقای معنوی موضوعی درونی است که از مسیر انتخاب و اشتیاق قلبی[۱۰] می‌گذرد؛ لذا هیچ اجباری در آن راه ندارد[۱۱]. الزام در جایی به‌کار می‌آید که حقوق دیگران مطرح باشد و جز با اعمال قانون نتوان در برابر زیاده‌خواهی‌ها ایستاد. اما وقتی سر و کار با دل است، هر گونه فشار[۱۲]، نتیجه را وارونه می‌کند.

شاید به نظر برسد گاهی ناچاریم در مسائل شخصی نیز اجبار را بپذیریم یا چیزی را بر خود تحمیل کنیم. مثلاً وقتی بیماریم اگر داروی تلخ را با اکراه هم بخوریم به‌سود ماست و درمان می‌شویم. پس در دینداری نیز خوب است تلخی عبادت و سنگینی اجبار را تحمل کنیم تا به درمان بیماری‌های باطنی و تعالی روحی برسیم.

قطعاً مؤمنان رستگار شده‌اند، همانان که در نمازشان افتاده‌حال‌اند.

[۱۰]. الرعد: ۲۸

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُم بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

همان کسانی که ایمان آورده‌اند و دل‌هایشان به یاد خدا آرام می‌گیرد. آگاه باشید که دل‌ها با یاد خدا آرامش پیدا می‌کند.

[۱۱]. البقرة: ۲۵۶

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ

در دین هیچ اجباری نیست.

[۱۲]. هود: ۲۸

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِن كُنتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَآتَانِي رَحْمَةً مِّنْ عِندِهِ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ أَنُلْزِمُكُمُوهَا وَأَنتُمْ لَهَا كَارِهُونَ

گفت: «ای قوم من، به نظر شما اگر من از جانب خداوندگارم دلیلی روشن داشته باشم، و مرا از نزد خود رحمتی بخشیده باشد که بر چشم شما پوشیده شده است، آیا ما شما را در حالی که از آن خوشتان نمی‌آید، به آن وادار کنیم؟»

اما این برداشت درست نیست و نباید امور معنوی که به شوق و ارادهٔ انسان[۱۳] وابستگی دارد را با فرایندهای مادی قیاس کرد. از نگاه قرآن، ذره‌ای ناخالصی در نیت[۱۴] و اندکی احساس ناخشنودی در رابطه با خدا[۱۵] عبادت را بی‌خاصیت و نابود می‌کند و نمازی که با تلخ‌کامی خوانده شود نه‌تنها سودبخش نیست، بلکه به معنویت آسیب می‌زند.

قرآن به‌جای اصرار بر الزامی بودن نماز یا تعیین مجازات برای بی‌نمازی، همواره از فوائد یاد خدا سخن می‌گوید[۱۶] و با بیان نشانه‌ها و نعمت‌های او، در پی ایجاد رابطه‌ای محبت‌آمیز[۱۷] است تا لطفش را شامل کسانی

---

[۱۳]. الاسراء: ۱۹

وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُم مَّشْكُورًا

و هر کس خواهان آخرت باشد و در حالی که مؤمن است نهایت کوشش خود را برای آن به‌کار گیرد، آنانند که از تلاششان قدرشناسی خواهد شد.

[۱۴]. الانعام: ۸۸

ذَٰلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

آن، هدایت خداست که هر کس از بندگانش را بخواهد با آن راهبری می‌کند. و اگر شرک بورزند، قطعاً آن چه انجام می‌دادند نابود شده و از دستشان خواهد رفت.

[۱۵]. محمد: ۲۸

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ

زیرا آنان در پی آنچه خدا را به خشم آورده است رفتند و از خشنودیش بدشان آمد؛ پس اعمالشان را نابود گردانید.

[۱۶]. العنکبوت: ۴۵

اتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ

آنچه از کتاب به سوی تو وحی شده است را تلاوت کن، و نماز را برپا دار، که نماز از کار زشت و ناپسند باز می‌دارد، و قطعاً یاد خدا بالاتر است، و خدا می‌داند چه می‌کنید.

[۱۷]. المائدة: ۵۴

کند که این دعوت کریمانه را می‌پذیرند و با اشتیاق، ظرفیت خود را برای بهره‌مندی بیشتر از رحمتی بی‌پایان افزایش می‌دهند.

اگر اندکی با گستردگی رحمت خدا[۱۸] آشنا باشیم، متوجه می‌شویم که همهٔ آنچه دربارهٔ عذاب‌هایی سخت بیان کرده، هشدارهایی از سر مهربانی است برای مراقبت از کسانی که دوستشان دارد و می‌خواهد با توصیفی ملموس[۱۹]، واقعیت وحشتناک دور شدن از هدف حقیقی زندگی[۲۰] را به آنها گوشزد کند تا از این مقصد مهم، غافل و محروم نشوند.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَن يَرْتَدَّ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، هر کس از شما از دین خود بازگردد، پس به‌زودی خدا گروهی را خواهد آورد که دوستشان دارد و آنان نیز او را دوست دارند.

[۱۸]. الأعراف: ۱۵۶

وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ

و گسترهٔ رحمتم همه چیز را در بر گرفته است.

[۱۹]. المعارج: ۱۵ و ۱۶

كَلَّا إِنَّهَا لَظَىٰ نَزَّاعَةً لِلشَّوَىٰ ...

نه هرگز که به‌راستی آن آتشی زبانه‌کشنده است که پوست‌ها را به‌شدت می‌کَنَد ...

[۲۰]. طه: ۱۰۰

مَّنْ أَعْرَضَ عَنْهُ فَإِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وِزْرًا

هر کس از آن روی برتابد، روز قیامت بار سنگینی بر دوش خواهد کشید.

فرمان محافظت از نمازها[۲۱] نیز تکلیفی نیست که از موضع قدرت بر عهدهٔ بندگان گذاشته شده باشد. خدایی که کار خود و فرستادگانش را برداشتن بار[۲۲] از دوش انسان و سبک‌بال کردن او[۲۳] برای پرواز می‌داند، راضی به زحمت کسی نیست[۲۴]، ولی چون می‌داند جز با برنامه‌ای دائمی[۲۵] نمی‌توان به چنین هدفی رسید، پایبندی همیشگی به آن را توصیه می‌کند[۲۶].

---

[۲۱]. البقرة: ۲۳۸

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

بر نمازها و نماز میانه مواظبت کنید، و خاضعانه برای خدا به‌پا خیزید.

[۲۲]. الأعراف: ۱۵۷

وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ

و (این پیامبر) بارهای سنگینشان و بندهایی را که بر آنان بوده است از دوششان برمی‌دارد.

[۲۳]. النساء: ۲۸

يُرِيدُ اللَّهُ أَن يُخَفِّفَ عَنكُمْ وَخُلِقَ الْإِنسَانُ ضَعِيفًا

خدا می‌خواهد تا بارتان را سبک گرداند؛ در حالی که انسان، ناتوان آفریده شده است.

[۲۴]. البقرة: ۱۸۵

يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ

خدا برای شما آسانی می‌خواهد و نمی‌خواهد شما را به سختی اندازد.

[۲۵]. المعارج: ۲۳

الَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ

همان کسانی که بر نمازشان مداومت می‌کنند.

[۲۶]. مریم: ۳۱

تفاوت تکلیف یا توصیه دانستن نماز را نباید در اصطلاحاتی چون واجب یا مستحب فقهی جستجو کرد. زیرا هیچ عاقلی در انجام سفارش خدایی مهربان و دوست‌داشتنی[۲۷] تردید و کوتاهی نمی‌کند. نکتهٔ اصلی در پرهیز از نگاهی است که خدایی زورگو را در انتظار اطاعت شدن و تملق شنیدن معرفی می‌کند و شرایطی را پدید می‌آورد که نماز، با کسالت و بی‌میلی[۲۸] خوانده شود.

وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا

و هر جا که باشم مرا با برکت ساخته، و تا زنده‌ام به نماز و زکات سفارش کرده است.

[۲۷]. الأنعام: ۵۴

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِن بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

و چون کسانی که به آیات ما ایمان دارند نزد تو آیند، بگو: «درود بر شما»، خداوندگارتان رحمت را بر خود مقرّر کرده است که هر کس از شما از روی نادانی کار بدی انجام دهد و آنگاه توبه و اصلاح کند، قطعاً او آمرزنده و مهربان است.

[۲۸]. التوبة: ۵۴

وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَىٰ وَلَا يُنفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ

و جز با کسالت نماز به‌جا نمی‌آورند و جز با بی‌میلی انفاق نمی‌کنند.

نماز از زاویه‌ای دیگر

نه نماز خواندن کسی لزوماً به‌معنی وارستگی و سعادتمندی اوست و نه بی‌نماز بودنش نشانه‌ای قطعی برای پلیدی و سرنوشت شومش به‌شمار می‌آید. چه بسیار نمازخوان‌هایی که زشت‌ترین جنایت‌ها را مرتکب شدند و بسا بی‌نمازانی که آزارشان به مورچه هم نرسید و شرافتمندانه زندگی کردند. اما آیا این واقعیت می‌تواند توجیه خوبی برای بی‌نمازی باشد؟

برای پاسخ به این پرسش و آگاهی از راز اصرار قرآن به بر پا داشتن نماز[۲۹]، باید از همان چشم‌اندازی به جهان بنگریم که کتاب خدا در برابر ما می‌گشاید. در این منظره آنچه دیده می‌شود، رحمتی است بی‌کران که همه جا را فرا گرفته[۳۰] و کائنات را به‌سوی مهربانی مطلق حرکت می‌دهد[۳۱]. جزئیات این صحنه نیز سرشار از

---

[۲۹]. طه: ۱۳۲

وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا

و کسان خود را به نماز فرمان ده و بر آن شکیبا باش.

[۳۰]. الأعراف: ۱۵۶

وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ

و رحمتم همه چیز را فرا گرفته است.

[۳۱]. البقرة: ۲۸۵

رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

خداوندگارا، آمرزش تو را [خواستاریم] و فرجام به سوی تو است.

مهرورزی است و از باد و باران[۳۲] و شب و روز[۳۳] تا مرگ و زندگی[۳۴]، همه و همه بر مدار محبت تنظیم شده است.

قرآن فیض‌بخشی خدا را به آبی فرو آمده از آسمان تشبیه می‌کند که سیل‌آسا به جریان افتاده و هر ظرفی بسته به گنجایش محدودش از آن بهره می‌برد[۳۵]؛ ولی در این میان، ظرفی متفاوت به نام انسان وجود دارد که

---

[۳۲]. الروم: ۴۶

وَمِنْ آيَاتِهِ أَن يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيُذِيقَكُم مِّن رَّحْمَتِهِ

و از نشانه‌های او این است که بادها را به‌عنوان مژده می‌فرستد تا از رحمتش به شما بچشاند.

[۳۳]. القصص: ۷۳

وَمِن رَّحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِن فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

و از رحمتش شب و روز را برایتان قرار داد تا در آن بیارامید و از فزون‌بخشی او بجویید و تا شاید قدرشناسی کنید.

[۳۴]. الروم: ۵۰

فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَٰلِكَ لَمُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

پس به آثار رحمت خدا بنگر که چگونه زمین را پس از مرگش زنده می‌گرداند. در حقیقت، هم اوست که قطعاً زنده‌کننده مردگان است، و اوست که بر هر چیزی تواناست.

[۳۵]. الرعد: ۱۷

أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا

از آسمان، آبی فرو فرستاد. پس رودخانه‌هایی به اندازه گنجایش خودشان روان شدند.

می‌تواند همپای بی‌کرانگی دریای رحمت، در ابعادی نامحدود رشد کند[۳۶] و جانشین و پذیرای مهر بی‌پایان او[۳۷] باشد؛ تا جایی که گنجاترین آوندها در برابرش سر به سجده بگذارند[۳۸].

---

[۳۶]. الکهف: ۱۰

رَبَّنَا آتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا

ای خداوندگار ما، از جانب خود به ما رحمتی بخش و امور ما را برای رشد یافتن فراهم فرما.

[۳۷]. البقرة: ۳۰

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

و هنگامی که خداوندگارت به فرشتگان گفت: «قطعاً من در زمین جانشینی می‌گمارم.» گفتند: «آیا کسی را در آن می‌گماری که آنجا فساد و خونریزی می‌کند در حالی که ما همراه با سپاس و ستایشت تو را از هر نقصی منزّه می‌دانیم و به‌خاطر تو پاکی و روشنایی می‌گسترانیم.» گفت: «به‌راستی من چیزی را می‌دانم که شما نمی‌دانید.»

[۳۸]. البقرة: ۳۴

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ

و چون فرشتگان را فرمودیم: «برای آدم سجده کنید.»

توصیفی که قرآن از این صحنهٔ شکوهمند ارائه می‌دهد، حمد و تسبیح همهٔ ذرات[۳۹] جهان و پشتیبانی آنها از رشد بیشتر انسان[۴۰] است. در این نظرگاه، هر پدیده‌ای همچون ظرفی لبریز از رحمت، نشان‌دهندهٔ[۴۱] بی‌نقص بودن پدیدآورنده‌ای است که مسیر همه چیز را[۴۲] از قبل مشخص کرده و موجوداتی را که با این جریان همراه باشند، در حال نماز توصیف می‌کند[۴۳]؛ اما از انسان می‌خواهد نمازی متفاوت را بر پا دارد.

---

[۳۹]. الإسراء: ۴۴

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

آسمان‌های هفتگانه و زمین و هر کس که در آنهاست او را تسبیح می‌گویند، و هیچ چیز نیست مگر اینکه همراه ستایش، تسبیح او را می‌گوید، ولی شما تسبیح آنها را درنمی‌یابید. به راستی که او همواره بردبار و آمرزنده است.

[۴۰]. ابراهیم: ۳۳

وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ

و خورشید و ماه را –که پیوسته روانند– برای شما رام گردانید و شب و روز را مسخر شما ساخت.

[۴۱]. البقرة: ۱۶۴

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِن مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

به‌راستی که در آفرینش آسمان و زمین و پیاپی آمدن شب و روز و کشتی‌هایی که برای آنچه به مردم سود می‌رساند در دریا روان‌اند و آنچه خدا از آسمان فرو فرستاد یعنی آبی که زمین را پس از مرگش با آن زنده ساخت و در آن از هر نوع جنبده‌ای پراکند و جابه‌جایی بادها و ابرِ وا داشته شده میان آسمان و زمین، قطعاً نشانه‌هایی است برای گروهی که درک می‌کنند.

[۴۲]. طه: ۵۰

رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ

خداوندگار ما کسی است که به هر چیزی آفرینشش را عطا کرده، سپس راهبری فرموده است.

[۴۳]. النور: ۴۱

سرّ تفاوت انسان با دیگر موجودات در برخورداری از اراده‌ای[۴۴] است که باری سنگین‌تر از تاب‌آوری آسمان و زمین و کوه‌ها[۴۵] را بر دوشش می‌گذارد و فرصت بی‌نظیر انتخاب عاشقانه را برایش فراهم می‌آورد. زیرا فقط اوست که می‌تواند در شرایطی که راه فساد و جنایت در برابرش باز است[۴۶]، مهربانی و صداقت را برگزیند و با تسلیم در برابر حقیقت[۴۷]، از ظرفیت و رشدی بی‌پایان برخوردار شود.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ

آیا ندیدی که به‌راستی هر که در آسمان‌ها و زمین است برای خدا تسبیح می‌گویند، و پرندگان در حالی که پر گشوده‌اند؟ هر یک نماز و تسبیح خود را می‌داند، و خدا به آنچه می‌کنند داناست.

[۴۴]. الکهف: ۲۹

وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَاءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاءَ فَلْيَكْفُرْ

و بگو: «حق از جانب خداوندگارتان است. پس هر که خواست ایمان آورد و هر کس خواست حق‌پوشی کند.

[۴۵]. الأحزاب: ۷۲

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

ما امانت را بر آسمان‌ها و زمین و کوه‌ها عرضه کردیم؛ اما از برداشتن آن سر باز زدند و از آن هراسناک شدند، ولی انسان آن را برداشت؛ به‌راستی او ستمگری نادان بود.

[۴۶]. البقرة: ۳۰

قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

گفتند: «آیا کسی را در آن می‌گماری که آنجا فساد و خونریزی می‌کند در حالی که ما همراه با سپاس و ستایشت تو را از هر نقصی منزّه می‌دانیم و به‌خاطر تو پاکی و روشنایی می‌گسترانیم.» گفت: «به‌راستی من چیزی را می‌دانم که شما نمی‌دانید.»

[۴۷]. آل عمران: ۱۹

إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ

به‌راستی دین نزد خدا تسلیم بودن در برابر حقیقت است.

اکنون اگر از این زاویه به انسانیت بنگریم، آن را حمد و تسبیحی به‌مراتب ارزشمندتر از ستایش و تقدیس دیگر موجودات می‌یابیم و به‌جرأت می‌توانیم ادعا کنیم نماز واقعی چیزی جز زندگی پاک و شرافتمندانه[۴۸] نیست. لذا قرآن کسی را که صادقانه[۴۹] در برابر تشخیص وجدانش[۵۰] تسلیم باشد، اهل نجات و شایستهٔ بهشت امن[۵۱] و رحمت گستردهٔ[۵۲] خدا می‌داند.

---

[۴۸]. الأنعام: ۱۶۲

قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

بگو: «به‌راستی نمازم و مناسکم و زندگی و مرگم برای خدا خداوندگار جهانیان است.»

[۴۹]. المائدة: ۱۱۹

قَالَ اللَّهُ هَٰذَا يَوْمُ يَنفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَّضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

خدا فرمود: «این، روزی است که راستگویان را راستی‌شان سود بخشد.» برای آنان باغ‌هایی است که از زیرشان نهرها روان است. همیشه در آن جاودانند. خدا از آنان خشنود است و آنان از او خشنودند. این است رستگاری سترگ.

[۵۰]. الروم: ۳۰

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

پس روی خود را حق‌طلبانه به‌سوی دین بر پا دار، همان سرشتی که خدا مردم را بر آن سرشته است. آفرینش خدا تغییرپذیر نیست. این است همان دین پایدار، ولی بیشتر مردم نمی‌دانند.

[۵۱]. البقرة: ۱۱۲

بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِندَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

نه این‌چنین نیست؛ هر کس در حالی که نیکوکار باشد روی خود را تسلیم خدا قرار دهد پاداشش را نزد خداوندگارش خواهد داشت و نه هیچ بیمی بر ایشان می‌رود و نه اندوهگین می‌شوند.

[۵۲]. آل عمران: ۱۳۳

وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ

این آموزهٔ قرآنی نه‌تنها توجیهی برای ترک نماز به دست نمی‌دهد، بلکه حق‌طلبان را در پایبندی به عبادت مصمم‌تر می‌کند. زیرا وقتی با تأثیر یاد خدا در[۵۳] سلامت روان و ضمانت‌بخشی نماز[۵۴] برای انسانیت آشنا شوند، با همهٔ وجود[۵۵] آن را به‌جا می‌آورند؛ و بر فرض اگر نسبت به آن کم‌توجه باشند، خود را با نماز ظاهری[۵۶] دلخوش و با نماز ریاکارانه[۵۷] از انسانیت دور نمی‌کنند.

و برای رسیدن به آمرزشی از جانب خداوندگارتان و بهشتی به پهنای آسمان‌ها و زمین که برای پرواپیشگان فراهم آمده است، شتاب داشته باشید.

[۵۳]. الرعد: ۲۸

أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

آگاه باشید که دل‌ها با یاد خدا آرامش می‌یابد.

[۵۴]. العنکبوت: ۴۵

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ

و نماز را برپا دار، که نماز از کار زشت و ناپسند باز می‌دارد، و قطعاً یاد خدا بالاتر است، و خدا می‌داند چه می‌کنید.

[۵۵]. المؤمنون: ۲

الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ

همانان که در نمازشان افتاده حالند.

[۵۶]. النساء: ۱۴۲

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَىٰ يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا

منافقان، با خدا نیرنگ می‌کنند، و حال آنکه او با آنان نیرنگ خواهد کرد؛ و چون به نماز ایستند با کسالت برخیزند. در برابر مردم خودنمایی می‌کنند و خدا را جز اندکی یاد نمی‌کنند.

[۵۷]. الماعون: ۴ تا ۶

فَوَيلٌ لِلمُصَلّينَ. الَّذينَ هُم عَن صَلاتِهِم ساهونَ. الَّذينَ هُمْ يُرائُونَ

بهانه‌هایی برای محرومیّت از نماز

کسی که به معنویت پشت کرده[۵۸] و ذهن و دلش را در زندان مادیات محصور ساخته[۵۹] باشد، دلیلی نمی‌بیند نماز بخواند[۶۰]؛ همان‌گونه که ضرورتی برای کمک به تهیدستان[۶۱] احساس نمی‌کند. اما اگر کسی به خدا باور داشت و اهل نیکوکاری بود و با این حال نماز نخواند، حتماً دلیل خاصی برای این انتخابش دارد.

پس وای بر نمازگزارانی که نسبت به نمازشان سهل‌انگارند؛ آنان که ریا می‌کنند.

۵۸. النجم: ۲۹

مَن تَوَلّیٰ عَن ذِکرِنا وَلَم یُرِد إِلَّا الحَیاةَ الدُّنیا

آن کس که از یاد ما روی برتافته و جز زندگی دنیا را نخواسته باشد.

۵۹. النجم: ۳۰

ذٰلِکَ مَبلَغُهُم مِنَ العِلمِ إِنَّ رَبَّکَ هُوَ أَعلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبیلِهِ وَهُوَ أَعلَمُ بِمَنِ اهتَدیٰ

این منتهای دانش آنان است. به‌راستی خداوندگارت، او خود بهتر می‌داند چه کسی از راه او گمراه شده است و او بهتر می‌داند چه کسی راه یافته است.

۶۰. المدثر: ۴۳

قالوا لَم نَکُ مِنَ المُصَلّینَ

گویند: «ما از نمازگزاران نبودیم.»

۶۱. المدثر: ۴۴

وَلَم نَکُ نُطعِمُ المِسکینَ

و بینوا را غذا نمی‌دادیم.

اگرچه دلایل کسانی که نماز نمی‌خوانند متفاوت است، اما قرآن که بر اقامهٔ نماز اصرار ورزیده[۶۲] و از هیچ نکته‌ای در بیان مقاصدش فروگذار نکرده[۶۳]، برای همهٔ این توجیه‌ها پاسخ و راه حل ارائه داده است. به‌عنوان نمونه:

برخی می‌گویند خدا بزرگ‌تر از آن است که به نماز امثال ما نیاز داشته باشد یا از تشکر کردن کسی سود و لذت ببرد.

اما قرآن می‌گوید این شمایید که به خدا نیاز دارید[۶۴] و او غنی مطلقی است که از سر مهربانی بندگانش را فرا می‌خواند[۶۵] تا از رحمتش بهره‌مند شوند و با قدرشناسی و رشد اخلاقی، خودشان سود بیشتری ببرند[۶۶].

---

۶۲. الأنعام: ۷۲

وَأَن أَقيمُوا الصَّلاةَ وَاتَّقوهُ وَهُوَ الَّذي إِلَيهِ تُحشَرونَ

و اینکه نماز را برپا دارید و پروای او را داشته باشید، و هم اوست که به‌سوی او برانگیخته و گردآورده خواهید شد.

۶۳. الأنعام: ۳۸

ما فَرَّطنا فِي الكِتابِ مِن شَيءٍ

ما هیچ چیزی را در کتاب فروگذار نکرده‌ایم.

۶۴. فاطر: ۱۵

يا أَيُّهَا النّاسُ أَنتُمُ الفُقَراءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الغَنِيُّ الحَميدُ

ای مردم، شمایید نیازمندان به خدا، و خداست همان بی‌نیاز ستوده.

۶۵. إبراهيم: ۱۰

يَدعوكُم لِيَغفِرَ لَكُم مِن ذُنوبِكُم وَيُؤَخِّرَكُم إِلىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى

او شما را فرا می‌خواند تا پاره‌ای از گناهانتان را بر شما ببخشاید و تا مهلت مشخصی به شما فرصت دهد.

۶۶. النمل: ۴۰

وَمَن شَكَرَ فَإِنَّما يَشكُرُ لِنَفسِهِ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ رَبّي غَنِيٌّ كَريمٌ

گروهی دیگر معتقدند عبادت به‌جز خدمت خلق نیست و شکر نعمت‌های خدا استفادهٔ درست از آن و رسیدگی به نیازمندان است، نه خم و راست شدن و گفتن چند جملهٔ خاص.

و هر کس قدرشناسی کند، جز این نیست که به‌سود خودش قدرشناسی می‌کند و هر کس حق‌پوشی کند، بی‌گمان خداوندگارم بی‌نیاز و کریم است.

ولی خدا با آنکه نماز بدون نیکوکاری[۶۷] را محکوم می‌کند، از آنجا که انسان را به‌خوبی می‌شناسد[۶۸] و از تله‌ها[۶۹] و محدودیت‌های روانی او[۷۰] آگاه است؛ یاری گرفتن از نماز[۷۱] را برای دور ماندن از زشتی‌ها[۷۲] و تشخیص گمراهی‌هایی که نیکو پنداشته می‌شود[۷۳]، ضروری می‌داند.

---

[۶۷]. الماعون: ۴ تا ۷

فَوَیلٌ لِلمُصَلّینَ الَّذینَ هُم عَن صَلاتِهِم ساهونَ الَّذینَ هُم یُراءونَ وَیَمنَعونَ الماعونَ

پس وای بر نمازگزارانی که نسبت به نمازشان سهل‌انگارند؛ آنان که خودنمایی می‌کنند و از مایحتاج دریغ می‌ورزند.

[۶۸]. ق: ۱۶

وَلَقَد خَلَقنَا الإِنسانَ وَنَعلَمُ ما تُوَسوِسُ بِهِ نَفسُهُ وَنَحنُ أَقرَبُ إِلَیهِ مِن حَبلِ الوَریدِ

و ما انسان را آفریده‌ایم و آنچه نفسش او را بدان وسوسه می‌کند می‌شناسیم، و ما از شاهرگ به او نزدیکتریم.

[۶۹]. یوسف: ۱۸

قالَ بَل سَوَّلَت لَکُم أَنفُسُکُم أَمرًا

گفت: «بلکه نَفْس شما کاری را برایتان خوب جلوه داده است.»

[۷۰]. المعارج: ۱۹ تا ۲۱

إِنَّ الإِنسانَ خُلِقَ هَلوعًا إِذا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزوعًا وَإِذا مَسَّهُ الخَیرُ مَنوعًا

به راستی که انسان سخت آزمند آفریده شده است؛ هر گاه بدی به او برسد بسیار بی‌تاب است و چون خیری نصیبش شود بسیار دریغ‌کننده.

[۷۱]. البقرة: ۴۵

وَاستَعینوا بِالصَّبرِ وَالصَّلاةِ وَإِنَّها لَکَبیرَةٌ إِلّا عَلَی الخاشِعینَ

از شکیبایی و نماز یاری جویید که به‌راستی آن جز برای افتاده‌حالان سنگین و دشوار است.

[۷۲]. العنکبوت: ۴۵

دسته‌ای دیگر می‌گویند ما همیشه به یاد خداییم، ولی با روش و بیان خودمان از او تشکر می‌کنیم .
اما قرآن علاوه بر یاد خدا در هر حال[۷۴]، پایبندی به برنامه‌ای زمان‌بندی شده[۷۵] را نیز لازم می‌داند و با انتقاد از برخی نمازهای مبتذل و بی‌محتوا[۷۶]، تلویحاً نشان می‌دهد پایبند نبودن به چارچوب‌های مطمئن می‌تواند از جایی سر در بیاورد که فکرش را هم نمی‌کنیم.
استدلال دیگری که برای توجیه بی‌نمازی بیان می‌شود، عملکرد بد برخی نمازخوان‌ها و رفتارهای زشتی است که به اسم دین و ترویج نماز انجام می‌گیرد و افراد را دلزده می‌کند.

إِنَّ الصَّلاةَ تَنهىٰ عَنِ الفَحشاءِ وَالمُنكَرِ

به‌راستی که نماز از کار زشت و ناپسند باز می‌دارد.

۷۳. الکهف: ۱۰۴

الَّذينَ ضَلَّ سَعيُهُم فِي الحَياةِ الدُّنيا وَهُم يَحسَبونَ أَنَّهُم يُحسِنونَ صُنعًا

کسانی که کوشش‌شان در زندگی دنیا به هدر رفته است، ولی خود می‌پندارند که کاری نیکو انجام می‌دهند.

۷۴. آل عمران: ۱۹۱

الَّذينَ يَذكُرونَ اللَّهَ قِيامًا وَقُعودًا وَعَلىٰ جُنوبِهِم

آنان که خدا را ایستاده و نشسته و به پهلوهایشان یاد می‌کنند.

۷۵. النساء: ۱۰۳

إِنَّ الصَّلاةَ كانَت عَلَى المُؤمِنينَ كِتابًا مَوقوتًا

به‌راستی که نماز به‌صورتی زمان‌بندی‌شده بر مؤمنان مقرر بوده است.

۷۶. الأنفال: ۳۵

وَما كانَ صَلاتُهُم عِندَ البَيتِ إِلّا مُكاءً وَتَصدِيَةً

و نمازشان نزد آن خانه جز سوت کشیدن و کف زدن نبود.

این در حالی است که استفادهٔ نادرست یک عدّه از موضوعی ارزشمند، توجیه عاقلانه‌ای برای محروم ساختن خود نیست و قرآن ضمن تقبیح دینداری‌های زشت[۷۷]، چنین عذری را نمی‌پذیرد و به بهانه‌جویان گوشزد می‌کند که رفتار بد دیگران، جلوی آنها را برای خوب بودن نگرفته است[۷۸].

---

[۷۷]. البقرة: ۹۳

قُل بِئسَما يَأمُرُكُم بِهِ إيمانُكُم إِن كُنتُم مُؤمِنينَ

بگو: «اگر مؤمن‌اید، ایمانتان به چه بد چیزی فرمانتان می‌دهد.»

[۷۸]. سبإ: ۳۲

قالَ الَّذينَ استَكبَروا لِلَّذينَ استُضعِفوا أَنَحنُ صَدَدناكُم عَنِ الهُدىٰ بَعدَ إِذ جاءَكُم بَل كُنتُم مُجرِمينَ

کسانی که برتری‌جویی کردند به کسانی که زیردست کشیده شدند گفتند: «آیا ما شما را از هدایت – پس از آنکه به‌سوی شما آمد – بازداشتیم؟ نه، بلکه خودتان بزهکار بودید.»

نماز، به کدام روش؟

همیشه و همه جا می‌توان به یاد خدا[۷۹] بود و با هر زبان و روشی با او نیایش و از او خواهش[۸۰] کرد. خدا نیز رحمتش را بر همهٔ کسانی که به یادش باشند، نازل[۸۱] و هر بنده‌ای را که بخواندش اجابت می‌کند[۸۲]. اما معنویت، سرگرمی یا وسیله‌ای برای رفع حاجت نیست که گاهی به یادش بیفتیم و سایر اوقات در میان روزمرگی‌ها فراموشش کنیم[۸۳].

---

[۷۹]. الأحزاب: ۴۱

يا أَيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا اذكُرُوا اللَّهَ ذِكرًا كَثيرًا

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خدا را یاد کنید با یادکردی فراوان.

[۸۰]. الأعراف: ۵۵

ادعوا رَبَّكُم تَضَرُّعًا وَخُفيَةً إِنَّهُ لا يُحِبُّ المُعتَدينَ

خداوندگار خود را به زاری و نهانی بخوانید که او زیاده‌خواهان را دوست ندارد.

[۸۱]. البقرة: ۱۵۲

فَاذكُروني أَذكُركُم وَاشكُروا لي وَلا تَكفُرونِ

پس مرا یاد کنید تا شما را یاد کنم و قدرشناس من باشید و با من حق‌نشناسی نکنید.

[۸۲]. البقرة: ۱۸۶

وَإِذا سَأَلَكَ عِبادي عَنّي فَإِنّي قَريبٌ أُجيبُ دَعوَةَ الدّاعِ إِذا دَعانِ فَليَستَجيبوا لي وَليُؤمِنوا بي لَعَلَّهُم يَرشُدونَ

و هر گاه بندگانم از تو دربارهٔ من پرسیدند، پس من نزدیکم و خواهش کسی که دعا می‌کند را وقتی مرا بخواند مستجاب می‌کنم. پس آنها نیز باید به من پاسخ مثبت دهند و به من ایمان آورند تا شاید راه صلاح را بپیمایند.

[۸۳]. الأعراف: ۲۰۵

وَاذكُر رَبَّكَ في نَفسِكَ تَضَرُّعًا وَخيفَةً وَدونَ الجَهرِ مِنَ القَولِ بِالغُدُوِّ وَالآصالِ وَلا تَكُن مِنَ الغافِلينَ

و در دل خویش، خداوندگارت را بامدادان و شامگاهان با تضرع و ترس، بی‌صدای بلند، یاد کن و از غافلان مباش.

قرآن از ما می‌خواهد صبح و شام و بین روز[۸۴] نماز بخوانیم و برای زنده نگه داشتن یاد خدا در دل‌هایمان برنامه‌ای دائمی[۸۵] داشته باشیم. پایبندی همیشگی به نیایشی خاص با محتوایی توحیدی، ارزش‌های متعالی را به ما یادآوری[۸۶]، راه بسیاری از انحراف‌ها را در برابرمان مسدود[۸۷]، غبار غفلت را از دیدگانمان پاک[۸۸] و بیماری‌های روح و روانمان را درمان می‌کند[۸۹].

---

[۸۴]. الإسراء: ۷۸

أَقِمِ الصَّلاةَ لِدُلوكِ الشَّمسِ إِلىٰ غَسَقِ اللَّيلِ وَقُرآنَ الفَجرِ إِنَّ قُرآنَ الفَجرِ كانَ مَشهودًا

نماز را از زوال آفتاب تا نهایت تاریکی شب برپادار، و نیز قرآن بامدادان را، زیرا قرآن بامدادان گواهی شده است.

[۸۵]. المعارج: ۲۳

الَّذينَ هُم عَلىٰ صَلاتِهِم دائِمونَ

همان کسانی که همواره بر نمازشان مداومت دارند.

[۸۶]. طه: ۱۴

إِنَّني أَنَا اللَّهُ لا إِلٰهَ إِلّا أَنا فَاعبُدني وَأَقِمِ الصَّلاةَ لِذِكري

به‌راستی من خدایم، که جز من خدایی نیست، پس مرا بندگی کن و نماز را به یاد من برپا دار.

[۸۷]. العنکبوت: ۴۵

وَأَقِمِ الصَّلاةَ إِنَّ الصَّلاةَ تَنهىٰ عَنِ الفَحشاءِ وَالمُنكَرِ

و نماز را برپا دار، که نماز از کار زشت و ناپسند باز می‌دارد.

[۸۸]. ق: ۸

تَبصِرَةً وَذِكرىٰ لِكُلِّ عَبدٍ مُنيبٍ

تا برای هر بنده بازگشت‌کننده‌ای بینش‌افزا و یادآور باشد.

[۸۹]. یونس: ۵۷

يا أَيُّهَا النّاسُ قَد جاءَتكُم مَوعِظَةٌ مِن رَبِّكُم وَشِفاءٌ لِما فِي الصُّدورِ وَهُدًى وَرَحمَةٌ لِلمُؤمِنينَ

ای مردم، قطعاً برای شما از جانب خداوندگارتان اندرزی و درمانی برای آنچه در سینه‌هاست، و رهنمود و رحمتی برای مؤمنان آمده است.

برای این منظور باید در اوقاتی[۹۰] مشخص رو به مسجدالحرام[۹۱] که نخستین خانهٔ بنا شده برای عبادت[۹۲] خداست، با صدایی نه‌چندان بلند و نه‌چندان آهسته[۹۳]، آیاتی از قرآن را تلاوت کنیم[۹۴] و در رکوع و سجود[۹۵]،

---

[۹۰]. النساء: ۱۰۳

إِنَّ الصَّلاةَ كانَت عَلَى المُؤمِنينَ كِتابًا مَوقوتًا

به‌راستی که نماز به‌صورتی زمان‌بندی‌شده بر مؤمنان مقرر بوده است.

[۹۱]. البقرة: ۱۴۹

وَمِن حَيثُ خَرَجتَ فَوَلِّ وَجهَكَ شَطرَ المَسجِدِ الحَرامِ

و از هر کجا بیرون آمدی، روی خود را به سوی مسجدالحرام بگردان.

[۹۲]. آل عمران: ۹۶

إِنَّ أَوَّلَ بَيتٍ وُضِعَ لِلنّاسِ لَلَّذي بِبَكَّةَ مُبارَكًا وَهُدًى لِلعالَمينَ

به‌راستی نخستین خانه‌ای که به گونه‌ای پربرکت و هدایت‌بخشِ جهان‌ها، برای مردم بنا نهاده شد، همان است که در بکّه قرار دارد.

[۹۳]. الإسراء: ۱۱۰

وَلا تَجهَر بِصَلاتِكَ وَلا تُخافِت بِها وَابتَغِ بَينَ ذٰلِكَ سَبيلًا

و نمازت را به آوازِ بلند مخوان و بسیار آهسته‌اش مکن، و میان آن راهی بجو.

[۹۴]. فاطر: ۲۹

إِنَّ الَّذينَ يَتلونَ كِتابَ اللَّهِ وَأَقامُوا الصَّلاةَ وَأَنفَقوا مِمّا رَزَقناهُم سِرًّا وَعَلانِيَةً يَرجونَ تِجارَةً لَن تَبورَ

به‌راستی کسانی که کتاب خدا را می‌خوانند و نماز برپا می‌دارند و از آنچه بدیشان روزی داده‌ایم، نهان و آشکارا انفاق می‌کنند، به تجارتی امید بسته‌اند که هرگز زوال نمی‌پذیرد.

[۹۵]. الحج: ۷۷

يا أَيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا اركَعوا وَاسجُدوا وَاعبُدوا رَبَّكُم وَافعَلُوا الخَيرَ لَعَلَّكُم تُفلِحونَ

تسبیح و ستایش خدا[۹۶] را به زبان آوریم. البته لازم است پیش از نماز با شستن صورت و دست و مسح پا و سر[۹۷]، وضو بگیریم و اگر جُنُب بودیم، غسل کنیم[۹۸] و در شرایط خاص، تیمم با خاک[۹۹] را جایگزین شستشو با آب قرار دهیم.

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، رکوع و سجود به‌جا آورید و پروردگارتان را بندگی کنید و کار خوب انجام دهید، باشد که رستگار شوید.

[۹۶]. السجدة: ۱۵

إِنَّما يُؤمِنُ بِآياتِنَا الَّذينَ إِذا ذُكِّروا بِها خَرّوا سُجَّدًا وَسَبَّحوا بِحَمدِ رَبِّهِم وَهُم لا يَستَكبِرونَ

تنها کسانی به نشانه‌های ما ایمان می‌آورند که چون آن را به ایشان یادآوری کنند، سجده‌کنان به روی درمی‌افتند و همراه ستایش خداوندگارشان تسبیح می‌گویند و اهل برتری‌جویی نیستند.

[۹۷]. المائدة: ۶

يا أَيُّهَا الَّذينَ آمَنوا إِذا قُمتُم إِلَى الصَّلاةِ فَاغسِلوا وُجوهَكُم وَأَيدِيَكُم إِلَى المَرافِقِ وَامسَحوا بِرُءوسِكُم وَأَرجُلَكُم إِلَى الكَعبَينِ

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، چون به قصد نماز برخیزید، صورت و دست‌هایتان را تا آرنج بشویید؛ و سر و پاهای خودتان را تا دو برآمدگی مسح کنید.

[۹۸]. المائدة: ۶

وَإِن كُنتُم جُنُبًا فَاطَّهَّروا

و اگر جنب بودید خود را پاک کنید.

[۹۹]. المائدة: ۶

وَإِن كُنتُم مَرضىٰ أَو عَلىٰ سَفَرٍ أَو جاءَ أَحَدٌ مِنكُم مِنَ الغائِطِ أَو لامَستُمُ النِّساءَ فَلَم تَجِدوا ماءً فَتَيَمَّموا صَعيدًا طَيِّبًا فَامسَحوا بِوُجوهِكُم وَأَيديكُم مِنهُ

و اگر بیمار یا در سفر بودید، یا یکی از شما از محل قضای حاجت آمد، یا با زنان نزدیکی کرده بودید و آبی نیافتید، پس با خاکی پاکیزه تیمّم کنید و از آن به صورت و دستهایتان بکشید.

همهٔ آنچه قرآن دربارهٔ شیوه و شرایط ظاهری نماز بیان کرده همین چند نکته‌ای است که در بند بالا ذکر شد. با این حال، مشکل و ابهام مهمی در این زمینه وجود ندارد و اوقات نمازهای پنج‌گانه، ساختار و ارکان آن، تعداد رکعات، اذکار واجب و آداب اصلی به‌جا آوردنش برای مسلمانان روشن و با وجود مذاهب گوناگونی که ایجاد کرده‌اند، یکسان باقی مانده است.

البته طبعاً در این موضوع نیز همچون دیگر امور تاریخی، ابهام و اختلاف‌هایی پدید آمده که برطرف کردن اغلب آنها غیرممکن است، ولی از آنجا که این مسائل فرعی تغییری در روح و هدف عبادت ایجاد نمی‌کند، باید به‌جای بحث‌های بی‌فایده، هر کس به‌قدر وسعش[۱۰۰] روشی را که درست‌تر می‌داند برگزیند و با تکیه بر مشترکات، برای رسیدن به خشوع و حضور قلب[۱۰۱] بیشتر تلاش کند.

اینکه قرآن به‌جای پرداختن به احکام و اجزای این عبادت مهم، همواره بر اقامه و انجام درست[۱۰۲] همان نمازی تأکید می‌کند که گویا مخاطبانش از قبل با آن آشنایی دارند، نشان می‌دهد چارچوب کلی برنامهٔ عبادی دیگر پیامبران خدا نیز یکسان بوده و این کتاب، تمرکز خود را بر اثربخشی بیشتر همان نماز مشترک و شناخته‌شده[۱۰۳] قرار داده است.

---

[۱۰۰]. البقرة: ۲۸۶

لا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفسًا إِلّا وُسعَها

خداوند هیچ کس را جز به‌اندازهٔ توان و ظرفیتش تکلیف نمی‌کند..

[۱۰۱]. المؤمنون: ۲

الَّذينَ هُم في صَلاتِهِم خاشِعونَ

همانان که در نمازشان افتاده‌حال‌اند.

[۱۰۲]. البقرة: ۴۳

وَأَقيمُوا الصَّلاةَ وَآتُوا الزَّكاةَ وَارکَعوا مَعَ الرّاكِعينَ

و نماز را برپا دارید و زکات بدهید و همراه رکوع‌کنندگان، سر فرود آورید.

[۱۰۳]. یونس: ۸۷

کتابی که صومعه و کلیسا و کنیسه[۱۰۴] را به‌خاطر عطرآگین بودن به یاد خدا در ردیف مسجد و مقدس می‌شمرد و مسیحیان و یهودیان اهل نماز را با آنکه همچنان بر شریعت گذشتهٔ خود باقی مانده‌اند از صالحان[۱۰۵] می‌داند و سجده و تلاوتی را که از آیات کتابشان[۱۰۶] دارند می‌ستاید، قطعاً نمازهای متفاوتی را که خالصانه خوانده شود، می‌پسندد و می‌پذیرد.

وَأَوحَينا إِلىٰ موسىٰ وَأَخيهِ أَن تَبَوَّآ لِقَومِكُما بِمِصرَ بُيوتًا وَاجعَلوا بُيوتَكُم قِبلَةً وَأَقيمُوا الصَّلاةَ

و به موسی و برادرش وحی کردیم که شما دو نفر برای قوم خود در مصر خانه‌هایی را مستقر کنید و سراهایتان را مقابل قرار دهید و نماز برپا دارید.

۱۰۴. الحج: ۴۰

وَلَولا دَفعُ اللَّهِ النّاسَ بَعضَهُم بِبَعضٍ لَهُدِّمَت صَوامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَواتٌ وَمَساجِدُ يُذكَرُ فيهَا اسمُ اللَّهِ كَثيرًا

و اگر خدا بعضی از مردم را با بعض دیگر باز نمی‌داشت، قطعاً صومعه‌ها و کلیساها و کنیسه‌ها و مساجدی که نام خدا در آنها بسیار برده می‌شود ویران می‌شد.

۱۰۵. آل عمران: ۱۱۴

يُؤمِنونَ بِاللَّهِ وَاليَومِ الآخِرِ وَيَأمُرونَ بِالمَعروفِ وَيَنهَونَ عَنِ المُنكَرِ وَيُسارِعونَ فِي الخَيراتِ وَأُولٰئِكَ مِنَ الصّالِحينَ

به خدا و روز واپسین ایمان دارند و به پسند عرف فرمان می‌دهند و از ناپسند باز می‌دارند و همواره در خوبی‌ها شتاب می‌کنند. و ایشان از شایستگان‌اند.

۱۰۶. آل عمران: ۱۱۳

لَيسوا سَواءً مِن أَهلِ الكِتابِ أُمَّةٌ قائِمَةٌ يَتلونَ آياتِ اللَّهِ آناءَ اللَّيلِ وَهُم يَسجُدونَ

آنها یکسان نیستند؛ از اهل کتاب گروهی ویژه‌اند که برخاسته و در حالی که سجده می‌کنند، ساعات شب را به تلاوت نشانه‌های خدا می‌پردازند.

اوقات نماز

ساختار کلی نماز در همهٔ شرایع آسمانی یکسان بوده و روش به‌جا آوردنش برای مخاطبان قرآن ابهامی نداشته است؛ به همین سبب، این کتاب نکتهٔ جدیدی دربارهٔ احکام نماز بیان نکرده و تا ضرورتی[۱۰۷] پیش نیامده، حتی قبلهٔ آن را از بیت‌المقدس به مسجدالحرام[۱۰۸] تغییر نداده است.

پس وقتی در قرآن می‌خوانیم «نماز با زمان‌بندی خاصی بر مؤمنان مقرّر شده بود»[۱۰۹] باید آن را فراتر از دوره‌ای خاص و بیانگر نکته‌ای مهم دربارهٔ سنتی دیرین در آیین‌های توحیدی بدانیم که همچنان در میان مؤمنان مسلمان، یهودی، زرتشتی، صابئی و ... برقرار مانده و امروزه نیز مبنای اعلام وقت نماز است.

---

۱۰۷. البقرة: ۱۴۴

قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ

قطعاً زیر و زبر شدن رویت را در آسمان می‌بینیم و حتماً تو را به‌سوی قبله‌ای که آن را می‌پسندی بر می‌گردانیم. پس رویت را به‌سمت مسجدالحرام برگردان و هر جا بودید رویتان را به‌سوی آن برگردانید.

۱۰۸. البقرة: ۱۴۹

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

و از هر جا که بیرون آمدی پس رویت را به‌سوی مسجد الحرام بگردان که به‌راستی قطعاً این حق و از جانب خداوندگارت است و خدا از آنچه می‌کنید غافل نیست.

۱۰۹. النساء: ۱۰۳

إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا

به‌راستی که نماز به‌صورتی زمان‌بندی‌شده بر مؤمنان مقرر بوده است.

در مکتب یکتاپرستی برای آنکه یاد خدا و نیایش با او همهٔ جوانب و برنامه‌های روزانهٔ آدمی را در بر بگیرد و رفت و آمد شب و روز[۱۱۰]، به‌جای تکراری بی‌معنا، به نشانه‌ای برای حضور و قدرت الهی[۱۱۱] تبدیل شود، همواره طلوع، زوال و غروب خورشید[۱۱۲] به‌عنوان اوقات خاص عبادت در نظر گرفته می‌شود.

اگرچه گذر ایام و آسیب فرقه‌سازی‌ها[۱۱۳]، تغییرات و اختلافاتی را در این زمان‌بندی ایجاد کرده، ولی قدر مشترک سنت باقیمانده در میان خداجویان جهان، پرداختن به دعا و نیایش در هنگام سپیده‌دم یا آغاز روز، ظهر یا ساعات پس از اوج خورشید و بعد از غروب آفتاب یا زمان فرا رسیدن شب است.

---

[۱۱۰]. آل عمران: ۱۹۰

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ

به‌راستی در آفرینش آسمان‌ها و زمین و پیاپی آمدن شب و روز، نشانه‌هایی برای صاحب‌دلان است.

[۱۱۱]. المؤمنون: ۸۰

وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

و اوست آن کس که زنده می‌کند و می‌میراند و پیاپی آمدن شب و روز از آنِ اوست؛ آیا درک نمی‌کنید؟

[۱۱۲]. الإسراء: ۷۸

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا

نماز را از زوال آفتاب تا نهایت تاریکی شب بر پا دار، و نیز قرآن بامدادان را، زیرا قرآن بامدادان گواهی شده است.

[۱۱۳]. المؤمنون: ۵۳

فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ زُبُرًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ

پس با دسته دسته شدن، امورشان را میان خود جدا جدا کردند و هر گروهی به آنچه پیش آنهاست دلخوش است.

مسلمانان نیز در این سه وقت، پنج نماز می‌خوانند و از هنگام گسترش پرتو خورشید[۱۱۴] تا وقت بیرون آمدنش از افق[۱۱۵]، به نماز صبح؛ با رسیدن سایه به کوتاه‌ترین حد[۱۱۶] تا غروب آفتاب[۱۱۷]، به نماز ظهر و عصر؛ و از لحظهٔ پنهان شدن خورشید[۱۱۸] تا نیمه شب، به نماز مغرب و عشا می‌ایستند. البته بیشتر آنها به‌درستی نماز

---

[۱۱۴]. البقرة: ۱۸۷

حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ

تا رشتهٔ سفید سپیده‌دم از رشتهٔ سیاه برای شما آشکار شود.

[۱۱۵]. طه: ۱۳۰

وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ

و پیش از بر آمدن خورشید، همراه با ستایش خداوندگارت تسبیح بگو.

[۱۱۶]. الإسراء: ۷۸

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ

نماز را از زوال آفتاب بر پا دار.

[۱۱۷]. ق: ۳۹

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ

و بر آنچه می‌گویند شکیبا باش و پیش از برآمدن خورشید و پیش از غروب به همراه با ستایش خداوندگارت تسبیح بگو.

[۱۱۸]. ق: ۴۰

وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ

و در پاره‌ای از شب و به دنبال سجده او را تسبیح بگو.

عصر را جداگانه و بعد از برابر شدن سایهٔ هر چیز با خودش و عشا را بعد از تاریکی کامل همهٔ آسمان[۱۱۹] به‌جا می‌آورند.

مهم‌ترین تأکید قرآن در زمینهٔ اوقات نماز، مراقبت همیشگی[۱۲۰] برای از دست نرفتن آن و بلکه به‌جا آوردنش در اولین فرصت است. این دقت و التزام، علاوه بر تقویت اراده و نظم بخشیدن به دیگر برنامه‌های زندگی، نوعی دل سپردن به فرمان خدا و پیشگیری از سقوط در شرایط اسفباری است که کوتاهی نسبت به نماز[۱۲۱] به امری عادی تبدیل می‌شود.

البته در میان نمازهای پنج‌گانه، نماز صبح از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. قرآن لحظات سرشار از آرامش و انرژی سحرگاهان[۱۲۲] را بهترین فرصت برای راز و نیاز با خدا می‌داند و نمازی را که در هنگام دمیدن صبح

---

[۱۱۹]. الإسراء: ۷۸

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ اللَّيْلِ

نماز را از زوال آفتاب تا نهایت تاریکی شب بر پا دار.

[۱۲۰]. البقرة: ۲۳۸

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

همواره بر نمازها و نماز میانه مواظبت داشته باشید و در حالی که فرمانبرانه سر فرود آورده‌اید برای خدا به‌پا خیزید.

[۱۲۱]. الماعون: ۵

الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ

آنان که نسبت به نمازشان سهل‌انگارند.

[۱۲۲]. آل عمران: ۱۷

الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ

همان شکیبایان و راستگویان و سربه‌فرمانان و انفاق‌کنندگان و آمرزش‌طلبان در سحرگاهان.

خوانده شود، شایستهٔ توجه و گواهی ملکوتیان[۱۲۳] و بیداری و استغفار در آن ساعات را زمینه‌ساز بالاترین دستاوردها[۱۲۴] اعلام می‌کند.

---

[۱۲۳]. الإسراء: ۷۸

إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا

به‌راستی که قرآن بامدادان گواهی شده است.

[۱۲۴]. الذاریات: ۱۵ و ۱۷ و ۱۸

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ... كانوا قَليلًا مِنَ الَّيلِ ما يَهجَعونَ وَبِالأَسحارِ هُم يَستَغفِرونَ

به‌راستی پرواپیشگان در باغ‌ها و چشمه‌سارانی قرار دارند ... و از شب اندکی را می‌غنودند و در سحرگاهان [از خدا] طلب آمرزش می‌کردند.

نماز و طهارت

مهم‌ترین و گویاترین نماد معنویت، پاکیزگی است. لذا قرآن هم‌داستان با دیگر مکاتب معنوی هر گونه بی‌اخلاقی[۱۲۵]، بی‌فکری[۱۲۶] و لجاجت[۱۲۷] و حتی ابزار و مقدمات اموری[۱۲۸] که به زندگی اخلاقی و عقلانی آسیب برساند را آلودگی‌هایی معرفی می‌کند که دل را تیره و تار و راه رسیدن به درجات والای انسانیت را مختل می‌سازد.

این کتاب، جهتگیری و مقصود آموزه‌های خود را پاکیزگی بیشتر قرار داده است؛ لذا نه فقط در احکام مرتبط با نظافت، بلکه حتی در اموری چون دریافت صدقات و وظایف مالی[۱۲۹]، یا آدابی چون معاشرت عفیفانه با جنس

---

[۱۲۵]. الأحزاب: ۳۳

إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

جز این نیست که خدا می‌خواهد آلودگی را از شما خاندان بزداید و شما را پاک و پاکیزه گرداند.

[۱۲۶]. یونس: ۱۰۰

وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ

و خدا پلیدی را بر کسانی که عقل را به‌کار نمی‌گیرند قرار می‌دهد.

[۱۲۷]. الأعراف: ۷۱

قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ أَتُجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا أَنتُمْ وَآبَاؤُكُم مَّا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِن سُلْطَانٍ

گفت: «قطعاً پلیدی و خشمی از جانب خداوندگارتان بر شما قرار گرفته است. آیا درباره نام‌هایی که خودتان و پدرانتان نامگذاریشان کرده‌اید و خدا بر درستی آنها دلیل قانع‌کننده‌ای فرو نفرستاده است با من مجادله می‌کنید؟

[۱۲۸]. المائده: ۹۰

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، جز این نیست که شراب و قمار و بت‌ها و تیرهای قرعه پلیدی‌هایی از کارهای شیطان‌اند؛ پس از آنها دوری گزینید تا شاید رستگار شوید.

[۱۲۹]. التوبة: ۱۰۳

مخالف[۱۳۰]، احترام به حق انتخاب افراد در ازدواج[۱۳۱] و شیوهٔ گفتگو با پیشوایان دین[۱۳۲] نیز هدفش را افزایش طهارت اعلام می‌کند.

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا

از دارایی‌های آنان صدقه‌ای بگیر تا به وسیلهٔ آن پاکیزه‌شان سازی و رشد و پاکی به آنها بدهی.

[۱۳۰]. الأحزاب: ۵۳

وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِن وَرَاءِ حِجَابٍ ذَٰلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ

و چون از آنان چیزی خواستید از پشت پرده از آنان بخواهید؛ آن برای دل‌های شما و دل‌های آنان پاکیزه‌تر است.

[۱۳۱]. البقرة: ۲۳۲

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَن يَنكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُم بِالْمَعْرُوفِ ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَن كَانَ مِنكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَٰلِكُمْ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

و چون زنان را طلاق دادید و به پایان مهلت تعیین‌شدهٔ خود رسیدند، در صورتی که میان خودشان بر اساس عرف به توافق برسند، با در تنگنا گذاشتن، مانع ازدواجشان با همسرانشان نشوید. این نکته‌ای است که هر یک از شما به خدا و روز واپسین ایمان داشته باشد از آن پند خواهد گرفت. این (شیوه) رشد و پاکی بیشتری برای شما به ارمغان می‌آورد و پاکیزه‌تر است. و خدا می‌داند و شما نمی‌دانید.

[۱۳۲]. المجادله: ۱۲

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةً ذَٰلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِن لَّمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، هرگاه با فرستاده نجوا کردید، پیش از نجوای خود صدقه‌ای تقدیم دارید. آن برای شما بهتر و پاکیزه‌تر است؛ البته اگر چیزی نیافتید بدانید که خدا آمرزنده و مهربان است.

خدای مهربانی که رحمت بی‌انتهایش همه چیز را در بر گرفته[۱۳۳]، مشتاق است افراد بیشتری را از مهرورزی ویژهٔ خود[۱۳٤] بهره‌مند سازد؛ لذا بندگانش را به وضو گرفتن و غسل کردن قبل از نماز فرا می‌خواند[۱۳۵] و بزرگوارانه توضیح می‌دهد که قصدش به زحمت انداختن کسی نیست و فقط می‌خواهد آنها را پاک کند[۱۳٦] تا از نعمات بیشتری برخوردار شوند.

راز اصلی تأکید بر طهارت در هنگام نماز و تمیز بودن محل آن[۱۳۷]، جلب توجه‌ها به‌سوی همین نکتهٔ مهم است. زیرا پاکیزگی ظاهری می‌تواند مقدمه و نمادی برای پاکسازی باطنی باشد. لذا در همهٔ شرایع معنوی بر

---

[۱۳۳]. الأعراف: ۱۵۶

وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ

و رحمتم بر همه چیز گسترده است.

[۱۳٤]. الجاثية: ۳۰

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ

و اما کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده‌اند، پس خداوندگارشان آنان را در رحمت خویش داخل می‌گرداند. آن همان کامیابی آشکار است.

[۱۳۵]. المائدة: ۶

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، چون به قصد نماز برخاستید، صورت و دست‌هایتان را تا آرنج بشویید؛ و سر و پاهایتان را تا دو برآمدگی مسح کنید.

[۱۳٦]. المائدة: ۶

مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُم مِّنْ حَرَجٍ وَلَٰكِن يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

خدا نمی‌خواهد بر شما تنگنایی قرار دهد، لیکن می‌خواهد شما را پاک کند و نعمتش را بر شما تمام گرداند، باشد تا شاید قدرشناسی کنید.

[۱۳۷]. البقرة: ۱۲۵

ضرورت برطرف ساختن آلودگی لباس و بدن پیش از ورود به نماز و شستشوی همه یا بخشی از اعضا با عناوینی چون وضو یا غسل تأکید شده است.

البته وضو و غسل، بیش از آنکه شستشویی ظاهری باشد، عبادتی است که با نیتی خالصانه و مطابق با فرمان خدا به‌جا آورده می‌شود تا آثاری را فراتر از پاکیزگی دست و صورت و بدن، در دل پدید آورد[۱۳۸]. لذا در شرایط اضطرار، وقتی به‌جای وضو یا غسل، تیمم واجب می‌شود، می‌توان با دست کشیدن بر خاکی پاک[۱۳۹] به همان طهارتی رسید که با آب به‌دست می‌آمد.

برای وضو باید صورت و دست‌ها را تا آرنج بشوییم[۱۴۰] و سپس با آب باقیمانده در دست، روی سر و پاها را مسح کنیم[۱۴۱]. اگرچه مسلمانان در فهم دستورالعمل قرآن دربارهٔ شستن یا مسح پا در وضو اختلاف دارند، ولی

وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

و به ابراهیم و اسماعیل سفارش کردیم که خانه‌ام را برای طواف‌کنندگان و معتکفان و رکوع و سجده‌کنندگان پاکیزه گردانید.

[۱۳۸]. المائدة: ۴۱

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَن يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ

ایشان‌اند کسانی که خدا نخواسته دل‌هایشان را پاک گرداند.

[۱۳۹]. المائدة: ۶

وَإِن كُنتُم مَّرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ

و اگر بیمار یا در سفر بودید، یا یکی از شما از محل قضای حاجت آمد، یا با زنان نزدیکی کرده بودید و آبی نیافتید، پس با خاکی پاکیزه تیمّم کنید و از آن به صورت و دست‌هایتان بکشید.

[۱۴۰]. المائدة: ۶

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، چون به قصد نماز برخاستید، صورت و دست‌هایتان را تا آرنج بشویید.

[۱۴۱]. المائدة: ۶

اگر به‌جای قرائت حفص (که دلیلی بر برتری آن نداریم) «أرجلکم» را طبق قرائت اکثر راویان قرآن، مجرور بخوانیم، دلیلی برای تردید در مسح پا باقی نمی‌ماند.

در شرایطی که فرد جنب باشد، باید به‌جای وضو غسل کند[۱۴۲]. یعنی همهٔ بدن را بشوید یا در آب قرار دهد. برای این منظور لازم است همچون هنگام وضو ابتدا از پاک بودن محل شستشو مطمئن شد و با نیت عبادت و طهارت، آبی پاک را به سر و گردن و سپس به بقیهٔ بدن رساند. البته خوب است سمت راست بدن، پیش از سمت چپ آن شسته شود.

اما اگر در دسترسی به آب یا استفاده از آن محدودیتی وجود داشت[۱۴۳]، همین که آداب طهارت پیش از نماز، با استفاده از خاکی پاک به‌جا آورده شود کافی است و تیمم، جایگزین وضو یا غسل می‌شود. برای این منظور باید کف دو دست را با قصد قربت بر خاک زد و پس از تکاندن بقایای آن، از بالای پیشانی بر صورت و از بالای مچ بر پشت دست‌ها کشید.

وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ

و سر و پاهایتان را تا دو برآمدگی مسح کنید.

[۱۴۲]. المائدة: ۶

وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا

و اگر جنب بودید خود را پاک کنید.

[۱۴۳]. المائدة: ۶

وَإِن كُنتُم مَّرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ

و اگر بیمار یا در سفر بودید، یا یکی از شما از قضای حاجت آمد، یا با زنان نزدیکی کردید و آبی نیافتید، پس با خاکی پاک تیمّم کنید و از آن به صورت و دست‌هایتان بکشید.

نیت و نماز

نخستین و مهم‌ترین رکن هر عبادتی نیت است. قرآن نیت خالص را اساس بندگی خدا[۱۴۴] می‌داند و نماز و انفاق و دیگر مناسک را روبناهایی برای آن به‌شمار می‌آورد. چرا که درخت ایمان و معنویت، جز با انگیزه‌ای زلال قابل آبیاری نیست[۱۴۵] و میوه‌های عمل صالح جز در قلبی پاک و سلیم[۱۴۶] به ثمر نمی‌رسد.

نیت یعنی تمرکز بر هدف؛ و رکن بودن آن در عبادت به این معناست که هر کاری، هر چند با ظاهری زیبا و مقدس، اگر بدون انتخاب و از سر عادت، یا با هدفی جز تقرب به خدا انجام پذیرد، بی‌ارزش و بی‌خاصیت

---

[۱۴۴]. البینة: ۵

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ

و فرمان نیافته بودند جز اینکه خدا را بندگی کنند در حالی که دین را برای او خالص می‌گردانند و حق‌طلب‌اند.

[۱۴۵]. النساء: ۱۴۶

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا

مگر کسانی که توبه کردند و اصلاح نمودند و خود را با خدا محفوظ داشتند و دین خود را برای خدا خالص قرار دادند که چنین کسانی با مؤمنان خواهند بود، و به زودی خدا مؤمنان را پاداشی سترگ خواهد بخشید.

[۱۴۶]. الشعراء: ۸۹

إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ

مگر کسی که دلی سالم‌مانده به سوی خدا بیاورد.

است[۱۴۷]. نماز نیز از این قاعده مستثنی نیست و باید با هوشیاری کامل[۱۴۸] و انگیزه‌ای درست[۱۴۹] به‌جا آورده شود.

این نگاه، دایرهٔ عبادت را از اعمالی خاص فراتر می‌برد و همهٔ لحظات[۱۵۰] و هر رفتاری را که با چنین توجه و تمرکزی همراه باشد، در بر می‌گیرد؛ لذا نه فقط نماز و نیایش، بلکه زندگی و مرگ[۱۵۱] انسان نیز برای خدا

---

[۱۴۷]. الأنعام: ۸۸

وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

و اگر آنان شرک ورزیده بودند، قطعاً آن چه انجام می‌دادند از اعتبار می‌افتاد و از دستشان می‌رفت.

[۱۴۸]. النساء: ۴۳

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، در حالی که مست‌اید تا زمانی که بدانید چه می‌گویید به نماز نزدیک نشوید.

[۱۴۹]. الأعراف: ۲۹

وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ

و او را در حالی که دین را برایش خالص می‌گردانید بخوانید.

[۱۵۰]. المعارج: ۲۳

الَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ

همان کسانی که بر نمازشان مداومت دارند.

[۱۵۱]. الأنعام: ۱۶۲

قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

بگو: «به‌راستی نمازم و کارهایی با آنها به خدا نزدیک می‌شوم و زندگی و مرگم برای خداست که خداوندگار جهانیان است.

می‌شود و این‌گونه به دینی ناب[۱۵۲]، رویکردی توحیدی[۱۵۳] و حساب و کتابی منطبق بر حقیقت مطلق[۱۵۴] دست می‌یابد.

---

[۱۵۲]. الزمر: ۳

أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ

آگاه باشید که آیین ناب از آن خداست.

[۱۵۳]. الأنعام: ۷۹

إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ

به‌راستی من حق‌طلبانه روی خود را به سوی کسی قرار دادم که آسمان‌ها و زمین را پدید آورده است و من از مشرکان نیستم.

[۱۵۴]. النور: ۲۵

يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ

در آن روز خدا دین حقیقی آنان را به طور کامل به ایشان می‌دهد و خواهند دانست که خدا همان حقیقت آشکار است.

اما توهم تأثیرگذاری اموری پوچ[۱۵۵]، یا دل بستن به منافع و لذاتی زودگذر[۱۵۶]، محاسباتی غلط را در ذهن آدمی شکل می‌دهد که او را به ریاکاری[۱۵۷] و شرکت دادن دیگران در عبادت[۱۵۸] وا می‌دارد و با پایین کشیدن وی در درهٔ نفاق و بی‌ایمانی، نیکی‌هایش را به کاری بی‌حاصل همچون کشاورزی روی تخته سنگ[۱۵۹] تبدیل می‌کند.

---

[۱۵۵]. الأنعام: ۲۲

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا أَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ

و روزی که همگی آنان را محشور می‌کنیم، آنگاه به کسانی که شرک ورزیدند می‌گوییم: «کجایند آن شریکان شما که می‌پنداشتید؟»

[۱۵۶]. القيامة: ۲۰

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ

هرگز چنین نیست؛ بلکه شما دنیای زودگذر را دوست دارید.

[۱۵۷]. البقرة: ۲۶۴

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ كَالَّذِي يُنفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، صدقه‌های خود را با منّت و آزار باطل مکنید، مانند کسی که مالش را برای خودنمایی به مردم انفاق می‌کند.

[۱۵۸]. النساء: ۳۶

وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا

و خدا را عبادت کنید و چیزی را شریک او قرار ندهید.

[۱۵۹]. البقرة: ۲۶۴

فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَّا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا

البته اخلاص، مقامی بسیار والاست که هر کس بسته به ظرفیت[۱۶۰] و تلاشش[۱۶۱] به درجاتی از آن دست می‌یابد و پایبندی به همان رتبه، برای قبولی و اثربخشی نماز او کافی است[۱۶۲]؛ ولی همان‌گونه که نیت خالص‌تر، نماز ارزشمندتری به ارمغان می‌آورد، توجه بیشتر به آموزه‌های نماز نیز می‌تواند ارتقای نیت را در پی داشته باشد.

پس داستان او به داستان تخته‌سنگ بسیار صافی می‌ماند که روی آن خاکی است و رگباری به آن زده و چیزی سخت و بدون رویش از آن بر جای گذاشته است؛ آنها به هیچ چیزی از آنچه به‌دست آورده بودند نمی‌رسند.

[۱۶۰]. البقرة: ۲۸۶

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

خدا هیچ‌کس را جز به‌اندازهٔ توان و ظرفیّتش تکلیف نمی‌کند.

[۱۶۱]. النجم: ۳۹

وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ

و اینکه انسان چیزی جز آنچه تلاش می‌کند ندارد.

[۱۶۲]. الإسراء: ۱۹

وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُم مَّشْكُورًا

و هر کس خواهان سرای واپسین باشد و در حالی که مؤمن است نهایت کوشش خود را برای آن به‌کار گیرد، چنین کسانی تلاششان قدرشناسی خواهد شد.

تکرار درس توحید در همهٔ اجزای نماز و یادآوری یگانگی، بزرگی و بی‌نیازی خدای مهربانی که هیچ معبود و مالک و مؤثری جز او نیست[۱۶۳]، نمازگزار واقعی را به جایی می‌رساند که حتی عبادت خود را شایستهٔ توجه و شادمانی[۱۶۴] نمی‌بیند؛ چه رسد به اینکه دوست داشته باشد دیگران از کارهای نکردهٔ او تعریف و تمجید کنند[۱۶۵].

---

[۱۶۳]. طه: ۱۴

إِنَّنِي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي

منم، من، خدایی که جز من خدایی نیست، پس مرا پرستش کن و نماز را برای یادکرد من برپا دار.

[۱۶۴]. آل عمران: ۱۸۸

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوا ... فَلَا تَحْسَبَنَّهُم بِمَفَازَةٍ مِّنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

هرگز مپندار کسانی را که به‌خاطر آنچه انجام داده‌اند شادی می‌کنند ...، هرگز آنها را در جایگاه نجات از عذاب مپندار؛ و عذابی دردناک خواهند داشت.

[۱۶۵]. آل عمران: ۱۸۸

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوا وَّيُحِبُّونَ أَن يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُم بِمَفَازَةٍ مِّنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

هرگز مپندار کسانی را که ... دوست دارند به‌خاطر آنچه نکرده‌اند ستایش شوند، هرگز آنها را در جایگاه نجات از عذاب مپندار؛ و عذابی دردناک خواهند داشت.

در حریم کبریا

نقطهٔ آغاز همهٔ نمازها ذکر زیبای «الله اکبر» است. این جملهٔ کوتاه، اگر از صمیم قلب بیان شود، پنجره‌ای رو به معنویت را در برابر نمازگزار می‌گشاید و او را چنان با کبریای خدایی بی‌نهایت بزرگ[۱۶۶] مواجه می‌سازد که جایی برای توجه به دیگران باقی نمی‌ماند و شرایط لازم برای عبادتی سرشار از خشوع و قدرشناسی[۱۶۷] فراهم می‌آید.

ارزش واقعی هر کس، وابسته به جایگاه او در نسبت با حقیقت است و رتبه‌های بالاتر در این سلسله مراتب، با شناخت حقایق[۱۶۸] به‌دست می‌آید. اوج این درجات در گرو درک عمیق این نکته است که حتی برترین

---

[۱۶۶]. الجاثیة: ۳۷

وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

و در آسمان‌ها و زمین، بزرگی از آن اوست، و اوست عزتمند باحکمت.

[۱۶۷]. البقرة: ۱۷۲

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

ای کسانی که ایمان آورده‌اید از روزی‌های پاکیزه‌ای که به شما دادیم بخورید و قدردان خدا باشید اگر واقعاً او را بندگی می‌کنید.

[۱۶۸]. المجادلة: ۱۱

يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

خدا رتبهٔ کسانی از شما را که ایمان آورده و کسانی را که دانش به آنها داده شده است ارتقا دهد؛ و خدا به آنچه می‌کنید آگاه است.

توصیف‌ها با بزرگی حقیقت مطلق[۱۶۹] تناسبی ندارد و او از همهٔ تعریف و تمجیدهای انسانی منزّه[۱۷۰] و فراتر از وصف شدن است.

نماز با چنین اعتراف مهمی آغاز می‌شود تا متوجه باشیم باید خدا را از آنچه در عبادات می‌گوییم نیز برتر بدانیم و غرض از این اذکار، خضوع در برابر چنین عظمتی است؛ همان هدفی که قرآن برای سایر مناسک بر می‌شمرد و مقصود از روزه گرفتن[۱۷۱] و فلسفهٔ مسخّر شدن قربانی حج[۱۷۲] را نیز بزرگداشت خدا به شکرانهٔ هدایت او اعلام می‌کند.

---

[۱۶۹]. الحج: ۶۲

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ

آن بدین‌خاطر است که به‌راستی خداست که حق است و مسلماً آنچه به‌جای او می‌خوانند باطل است و به‌راستی این خداست که والا و بزرگ است.

[۱۷۰]. الصافات: ۱۵۹

سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ

خدا از آنچه توصیف می‌کنند منزه است.

[۱۷۱]. البقرة: ۱۸۵

فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

پس هر کس از شما این ماه را درک کند باید آن را روزه بگیرد و کسی که بیمار یا در سفر باشد، شماری از روزهای دیگر. خدا برای شما آسانی و گشایش می‌خواهد و سختی و تنگنای شما را نمی‌خواهد، تا این شمارش را کامل کنید و خدا را به‌خاطر اینکه راهبریتان کرد بزرگ بدارید و تا شاید قدردانی کنید.

[۱۷۲]. الحج: ۳۷

لَن يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَٰكِن يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنكُمْ كَذَٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ

هرگز نه گوشت‌های آنها و نه خون‌هایشان به خدا نخواهد رسید، ولی تقوا از جانب شما به او می‌رسد. این‌گونه آنها را در تسخیر شما قرار داد تا خدا را به پاس آنکه راهبریتان کرد بزرگ دارید؛ و نیکوکاران را مژده بده.

«الله اکبرِ» ابتدای نماز «تکبیرة الاحرام» نامیده می‌شود. زیرا نشانهٔ ورود به حریمی است که برای پاسداشت آن باید از رفتارهای ناسازگار با قداست این مقام پرهیز کرد و تا پایان نماز، کارهایی چون رو گرداندن از قبله، سخن گفتن، خوردن، آشامیدن، خندیدن و مانند آن، که نمازگزار با انجامش از حالت عبادت بیرون می‌آید را ممنوع دانست.

بر اساس سنتی پسندیده در میان همهٔ مسلمانان، خوب است تکبیر را بعد از هر یک از اعمال نماز تکرار کنیم تا با یادآوری عظمت معبود، مانع از غفلت نسبت به هدف عبادت شویم. همچنین خوب است هم‌زمان با هر تکبیر، دست‌ها را تا کنار صورت بالا بیاوریم تا ناچیز شمردن و پس زدن جاذبه‌های دنیوی را به خود تلقین کنیم.

سورهٔ ستایش

قرائت آیات کتب مقدس یکی از اجزای ثابت نماز در شرایع الهی است. قرآن نیز با کنار هم قرار دادن نماز و تلاوت کتاب خدا[۱۷۳]، رابطهٔ نزدیک آنها را نشان می‌دهد و ضمن تمجید از یهودیان و مسیحیانی که آیات کتاب آسمانی را در حال سجده و عبادت زمزمه می‌کنند[۱۷٤]، از پیروان خود می‌خواهد شب‌ها برای عبادت برخیزند و قرآن بخوانند[۱۷۵].

در همهٔ نمازهای واجب و مستحب، نخستین اقدام لازم پس از تکبیرةالاحرام، قرائت مهم‌ترین سورهٔ قرآن، یعنی «حمد» یا «فاتحة الکتاب»[۱۷٦] است؛ سوره‌ای که چکیده‌ای از آموزه‌های این کتاب و دیگر کتب آسمانی

---

[۱۷۳]. العنکبوت: ۴۵

اتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ

آنچه از به سوی تو وحی شده است یعنی کتاب را تلاوت کن و نماز را برپا دار.

[۱۷٤]. آل عمران: ۱۱۳

لَيْسُوا سَوَاءً مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ

آنها یکسان نیستند؛ از اهل کتاب گروهی ویژه‌اند که برخاسته و در حالی که سجده می‌کنند، ساعات شب را به تلاوت نشانه‌های خدا می‌پردازند..

[۱۷۵]. المزمل: ۲۰

فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَن سَيَكُونُ مِنكُم مَّرْضَىٰ وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِن فَضْلِ اللَّهِ وَآخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ

پس هر چه از قرآن میسر می‌شود بخوانید. می‌داند که از شما بیمارانی خواهند بود، و دیگرانی در زمین سفر می‌کنند و از افزون‌دهی خدا می‌جویند و دیگرانی در راه خدا پیکار می‌کنند. پس هر چه از آن میسر شد بخوانید و نماز را برپا دارید.

[۱۷٦]. الفاتحة: ۷-۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ (۱) الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۲) الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ (۳) مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ (٤) إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (۵) اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (٦) صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ (۷)

را در بر دارد و ساختارش نشان می‌دهد برای ستایش خدا و مناجات با او در موقعیتی چون نماز تنظیم شده است.

این قطعهٔ درخشان هنری با وجود کوتاه و مختصر بودن، دریایی بی‌کران از آگاهی‌های معنوی را در خود جای داده و سه موضوع مهم مبدأ، مقصد و راه زندگی را با زیباترین و دقیق‌ترین تعابیر تبیین کرده است. تنها خواسته‌ای که در این سوره مطرح می‌شود[۱۷۷] نیز دربارهٔ فلسفهٔ زندگی است و بر اهمیت درست زیستن تأکید می‌کند.

توصیف خدا به رحمن و رحیم در آغاز سوره و دو بار تأکید بر مهربانی او از میان اسماء و صفات دیگرش، تأییدی است بر آنچه دربارهٔ محوریت رحمت در نظام هستی بیان کردیم[۱۷۸]. نکته‌ای که با تکرار این دو صفت در آیهٔ سوم[۱۷۹]، تردیدی در آن باقی نمی‌ماند و نشان می‌دهد هدف از این نیایش، بهره‌مندی بیشتر از آن چشمهٔ جوشان مهرورزی است.

این رویکرد، سپاس از خدا و ستایش او[۱۸۰] را به قدرشناسی صمیمانه‌ای تبدیل می‌کند که نه از سر تکلف و تظاهر، بلکه با احساس رضایت از قرار گرفتن در نظامی زیبا و حکیمانه ابراز می‌شود و انگیزه و ظرفیت انسان

به‌نام خدای مهربار مهربان. همهٔ سپاس‌ها و ستایش‌ها از آن خداست، خداوندگار جهان‌ها. آن پرمهر همیشه مهربان. که صاحب‌اختیار روز حساب است. فقط تو را بندگی می‌کنیم و فقط از تو یاری می‌جوییم. ما را به راه راست و استوار راهبری فرما. راه کسانی که به آنها نعمت بخشیدی، کسانی که نه بر آنان غضب شده و نه گمراه‌اند.

[۱۷۷]. الفاتحة: ۶

اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

ما را به راه راست و استوار راهبری فرما.

[۱۷۸]. نماز از زاویه‌ای دیگر (فصل ۳)

[۱۷۹]. الفاتحة: ۳

الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

آن پرمهر همیشه مهربان،

[۱۸۰]. الفاتحة: ۲

را برای سر سپردن به تدبیری که همهٔ اجزاء و عوالم هستی را به‌سوی هدفی حساب‌شده[۱۸۱] پیش می‌برد، افزایش می‌دهد.

برای موفقیت در این مسیر باید در برابر حقیقتی که همهٔ هستی را در بر گرفته است تسلیم بود[۱۸۲] و از لطف و مهربانی او یاری جست[۱۸۳]. لطفی که نعمت راه‌یابی به مقصد آفرینش را از طریق افرادی برگزیده[۱۸۴] در اختیار ما قرار داده و آنان را در جایگاهی نشانده است که محروم ماندن از رحمت و گمراهی از روش درست زندگی[۱۸۵] در آن راه ندارد.

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

همهٔ سپاس‌ها و ستایش‌ها از آنِ خداست، خداوندگار جهان‌ها،

[۱۸۱]. الفاتحة: ۴

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

که صاحب‌اختیار روز حساب است.

[۱۸۲]. الفاتحة: ۵

إِيَّاكَ نَعْبُدُ

فقط تو را بندگی می‌کنیم.

[۱۸۳]. وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

و فقط از تو یاری می‌جوییم.

[۱۸۴]. الفاتحة: ۷

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ

راه کسانی که به آنها نعمت بخشیدی.

[۱۸۵]. الفاتحة: ۷

غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

اگرچه مسلمانان دربارهٔ ضرورت و شیوهٔ خواندن سوره‌های دیگر قرآن در نماز اختلاف نظر دارند، ولی همهٔ آنها قرائت آیاتی علاوه بر سورهٔ حمد را سنتی بسیار پسندیده می‌دانند. بر این اساس خوب است تلاوت قرآن در نماز را با خواندن یکی دیگر از سوره‌های این کتاب آسمانی تکمیل کنیم و بسم الله ابتدای آن سوره را نیز بخوانیم.

کسانی که نه بر آنان غضب شده و نه گمراه‌اند.

همراه با سجدهٔ کائنات

در تصویر شگفت‌انگیزی که قرآن از پشت پردهٔ هستی ترسیم می‌کند، تک‌تک اجزای جهان به سجده افتاده[۱۸۶] و در حال تسبیح‌اند[۱۸۷]. در این صحنه هر آنچه در آسمان‌ها و زمین است و حتی سایه‌های آنها[۱۸۸] با نهایت خواری و فروتنی سجده گزارده و این‌گونه، تسلیم بودن خود در برابر ارادهٔ الهی را به نمایش گذاشته‌اند.

در این کتاب، سجده‌کنندگان، و به عبارتی تسلیم‌شدگان در برابر خدا[۱۸۹]، به دو گروه تقسیم می‌شوند[۱۹۰]: دسته‌ای شامل موجوداتی که بی‌اختیار در مسیری معین قرار گرفته و چاره‌ای جز تسلیم نداشته‌اند؛ و دسته‌ای

---

[۱۸۶]. النحل: ۴۹

وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِن دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ

و آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمین از جنبندگان و فرشتگان است، برای خدا سجده می‌کنند در حالی که خودبزرگ‌بینی نمی‌ورزند.

[۱۸۷]. الجمعة: ۱

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ

آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمین است، خدایی را که پادشاه پاک عزتمند فرزانه است، تسبیح می‌گویند.

[۱۸۸]. الرعد: ۱۵

وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُم بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ

و هر که در آسمان‌ها و زمین است و حتی سایه‌هایشان مشتاقانه یا به‌اجبار، بامدادان و شامگاهان برای خدا سجده می‌کنند.

[۱۸۹]. آل عمران: ۸۳

أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ

آیا (چیزی) جز دین خدا را می‌جویند، در حالی که کسانی که در آسمان‌ها و زمین‌اند مشتاقانه یا به‌اجبار تسلیم او شده‌اند و به‌سوی او باز گردانده می‌شوند؟

[۱۹۰]. الرعد: ۱۵

دیگر همچون انسان‌های مؤمن که با انتخابی آگاهانه در برابر ارادهٔ الهی سر فرود آورده و به فرمان او گردن نهاده‌اند.

قرآن از دسته‌بندی متفاوتی نیز سخن می‌گوید[۱۹۱] که بر اساس آن، هر کس در آسمان‌ها و زمین است و خورشید و ماه و ستارگان و درخت و جنبندگان و بسیاری از انسان‌ها همگی در گروه سجده‌کنندگان به خدا قرار می‌گیرند و دسته دوم را انسان‌هایی تشکیل می‌دهند که به‌خاطر سجده نکردن، گرفتار عذابی حتمی می‌شوند.

همهٔ این نکات بیانگر اهمیت و نقش کلیدی تعظیم در برابر خدا به‌عنوان شرط برخورداری از رحمت خاص[۱۹۲] اوست؛ خالق بی‌نیازی[۱۹۳] که از کرنش دیگران، سود و لذتی نمی‌برد و صرفاً از روی مهربانی، بندگانش را به

وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُم بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ

و هر که در آسمان‌ها و زمین است و حتی سایه‌هایشان مشتاقانه یا به‌اجبار، بامدادان و شامگاهان برای خدا سجده می‌کنند.

[۱۹۱]. الحج: ۱۸

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِّنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَن يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِن مُّكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ

آیا ندیدی که برای خدا سجده می‌کند هر کس در آسمان‌ها و هر کس در زمین است و خورشید و ماه و ستارگان و کوه‌ها و درختان و جنبندگان و بسیاری از مردم و بسیاری هم عذاب بر آنان واجب شده است؟ و هر کس خدا خوارش کند گرامی‌دارنده‌ای نخواهد داشت؛ به‌راستی خدا هر چه بخواهد انجام می‌دهد.

[۱۹۲]. آل عمران: ۷۴

يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

هر که را بخواهد به رحمتش ویژه گرداند و خدا دارای فزون‌بخشی سترگ است.

[۱۹۳]. الأنعام: ۱۳۳

وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ

و خداوندگارت بی‌نیاز و اهل مهربانی است.

دعا و تضرع[۱۹۴] دعوت می‌کند تا راه دریافت الطاف او را باز نگه دارند و نگذارند کبر و خودبینی آن را مسدود سازد[۱۹۵].

اگرچه جایگاه تسلیم و خشوع در دل است[۱۹۶]، ولی هر حقیقتی که به قلب راه یابد، آثارش در اعضا و جوارح آشکار می‌شود؛ همان‌گونه که رفتار ظاهری نیز احوال درونی را تقویت یا تضعیف می‌کند. لذا قرآن بارها از مخاطبانش می‌خواهد احساسات و باورشان را نسبت به خدا با همهٔ وجود در رفتار و حالت جسمشان ابراز کنند. رکوع به‌معنی خم شدن به‌اندازه‌ای که دستان به زانوها برسد و سجده به‌معنی نهایت افتادگی به‌حدی که پیشانی بر زمین قرار گیرد، از ارکان نماز است و آیات متعددی از قرآن نشان می‌دهد[۱۹۷] این اعمال نیز همچون

---

[۱۹۴]. الأعراف: ۵۵

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً

خداوندگارتان را با زاری و به‌صورت نهانی بخوانید.

[۱۹۵]. النحل: ۲۳

إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ

به‌راستی خدا خودبزرگ‌بینان را دوست ندارد.

[۱۹۶]. الأنفال: ۲

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

جز این نیست که مؤمنان، همان کسانی‌اند که چون خدا یاد شود دلهره پیدا کنند و چون آیات او بر آنان تلاوت شود بر ایمانشان بیفزاید و بر خداوندگارشان تکیه و اعتماد می‌کنند.

[۱۹۷]. الحج: ۲۶

وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَن لَّا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

و چون محل خانه را برای ابراهیم در نظر گرفتیم، که: «چیزی را شریک من قرار نده و خانه‌ام را برای طواف‌کنندگان و قیام‌کنندگان و رکوع‌کنندگان سجده‌گزار پاکیزه گردان.»

قرائت کتاب مقدس، از اجزاء نماز در شرایع گذشته بوده[۱۹۸] و لازم است همچنان در عبادت حق‌طلبان باقی بماند[۱۹۹].

پیروان همهٔ مذاهب اسلامی در کلیات به‌جا آوردن این دو رکن اتفاق نظر دارند و گفتن تسبیح خدا در رکوع و سپس برخاستن و به سجده رفتن و تسبیح گفتن در آن حالت و نشستن و انجام سجده‌ای دوباره را واجب می‌دانند و مجموع این اعمال را در کنار قرائت ایستادهٔ قرآن، یک «رکعت» از نماز به‌شمار می‌آورند.

آنها همچنین در اینکه بهترین ذکر در حال رکوع، «سبحان ربي العظيم»[۲۰۰] و در سجده، «سبحان ربي الأعلى»[۲۰۱] است اختلافی ندارند. البته با توجه به فرمان قرآن دربارهٔ ذکر فراوان[۲۰۲]، بهتر است تسبیح‌ها حداقل

---

[۱۹۸]. آل عمران: ۴۳

يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ

ای مریم، خاضعانه فرمانبر خداوندگارت باش و سجده بگزار و همراه رکوع‌کنندگان سر فرود آر.

[۱۹۹]. البقرة: ۴۳

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ

و نماز را برپا دارید و زکات بدهید و همراه رکوع‌کنندگان، سر فرود آورید.

[۲۰۰]. الواقعة: ۷۴

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ

پس به نام خداوندگار سترگت تسبیح بگو.

[۲۰۱]. الأعلى: ۱

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى

نام خداوندگار والاتر خود را پاک و منزه بدان.

[۲۰۲]. الأحزاب: ۴۱

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا

سه بار گفته شود و بنا به توصیهٔ این کتاب در زمینهٔ همراه بودن تسبیح سجده با حمد[۲۰۳]، عبارت «و بحمده» نیز به آن افزوده شود.

این خم و راست شدن و سر بر خاک نهادن اگر با تمرکز بر عظمت، بلندمرتبگی و بی‌نقص بودن تکیه‌گاه هستی انجام پذیرد، حقیقت عبادت را در جان انسان شکوفا می‌کند[۲۰۴] و توان و انگیزهٔ حرکت به‌سوی

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، خدا را با یادکردی فراوان یاد کنید.

[۲۰۳]. الحجر: ۹۸

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ

پس همراه با سپاس و ستایش خداوندگارت تسبیح بگو و از سجده‌گزاران باش.

[۲۰۴]. النجم: ۶۲

فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا

پس خدا را سجده گزارید و بندگی کنید.

خوبی‌ها[۲۰۵] و دوری از کرنش‌های باطل[۲۰۶] را افزایش می‌دهد تا جایی که با هر سجده گامی جدید در مسیر کمال[۲۰۷] برداشته می‌شود.

---

[۲۰۵]. الحج: ۷۷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، رکوع و سجده گزارید و خداوندگارتان را بندگی کنید و کار خوب انجام دهید تا شاید رستگار شوید.

[۲۰۶]. فصلت: ۳۷

وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

و از نشانه‌های او شب و روز و خورشید و ماه است؛ نه به خورشید سجده کنید و نه به ماه؛ بلکه به خدایی که آنها را آفریده است سجده گزارید اگر فقط او را بندگی می‌کنید.

[۲۰۷]. العلق: ۱۹

كَلَّا لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِب

آری، از او فرمان نبر و سجده بگزار و نزدیک شو.

تشهد و سلام

هر رکعت نماز مجموعه‌ای از اعمال، اذکار و نمادهایی است که وقتی به‌درستی در کنار هم قرار می‌گیرد، رشد معنوی را تسهیل و تسریع می‌کند. مسلمانان دربارهٔ تعداد رکعات اتفاق نظر دارند و آن را در نماز صبح دو بار، در نمازهای ظهر و عصر و عشاء چهار بار و در نماز مغرب، سه بار تکرار می‌کنند.

با کامل شدن رکعت دوم و رکعت پایانی هر نماز، تشهد خوانده می‌شود. برای انجام این واجب، نمازگزار با حالت نشسته به یگانگی خدا شهادت می‌دهد و با گواهی به حقانیت فرستادهٔ خدا و درود بر او و خاندانش، قدرشناسی خود را نسبت به پیشوایانی که واسطهٔ این دستاورد معنوی بوده‌اند ابراز می‌دارد.

ارزشمندترین ثمره بندگی خدا درک عمیق یگانگی تکیه‌گاه هستی[۲۰۸] است و هر قدر این حقیقت بهتر شناخته شود، شهادت دادن به آن واقعی‌تر خواهد بود. بر همین اساس قرآن این گواهی مهم را اقدامی عدالت‌طلبانه معرفی می‌کند که تنها خدا و فرشتگان و افراد خاصی که اهل دانش‌اند از عهدهٔ انجامش بر می‌آیند[۲۰۹].

---

[۲۰۸]. محمد: ۱۹

فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللَّهُ

پس بدان که هیچ معبودی جز خدا نیست.

[۲۰۹]. آل عمران: ۱۸

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

خدا در حالی که به نظامی عادلانه برخاسته گواه است که قطعاً معبودی جز او نیست و فرشتگان و اهل دانش نیز؛ هیچ معبودی جز آن عزّتمند فرزانه نیست.

نمازگزار واقعی با معرفتی که از تلاوت آیات الهی و راز و نیاز با خدا به‌دست می‌آورد، ایمان خود را تازه‌تر[۲۱۰] و حقیقت توحید را برای جان و دلش[۲۱۱] مشهودتر می‌سازد. این مقصد عالی جز از مسیر همراهی با شاهدان[۲۱۲] آن حقیقت نمی‌گذرد و راز ضرورت صلوات بر پیامبر خدا و خاندانش در همین نکته نهفته است.

---

[۲۱۰]. الأنفال: ۲

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

مؤمنان تنها کسانی‌اند که چون خدا یاد شود دل‌هاشان بترسد، و چون آیات او بر آنان تلاوت شود بر ایمانشان بیفزاید، و بر خداوندگارشان اعتماد و تکیه می‌کنند.

[۲۱۱]. الرعد: ۲۸

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُم بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

همان کسانی که ایمان آورده‌اند و دل‌هاشان به یاد خدا آرام می‌گیرد. هان که با یاد خدا دل‌ها آرامش می‌یابد.

[۲۱۲]. آل عمران: ۵۳

رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ

ای خداوندگار ما، به آنچه فرو فرستادی ایمان آوردیم و از فرستاده پیروی کردیم؛ پس ما را همراه گواهان مقرر فرما.»

خدا و فرشتگانی که به توحید گواهی می‌دهند[۲۱۳]، بر محمد به‌عنوان گواه بر گواهان حقائق هستی[۲۱۴] درود می‌فرستند و مؤمنان را نیز تشویق می‌کنند بر او درود و سلام گویند[۲۱۵]. چرا که دریافت نور و رحمت الهی در گرو دل دادن و توجه به شاهدانی است که واسطه فیض و هدایت خدا[۲۱۶] و تنها مرجع مطمئن در این مسیرند.

---

[۲۱۳]. آل عمران: ۱۸

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

خدا در حالی که به نظامی عادلانه برخاسته گواه است که قطعاً معبودی جز او نیست و فرشتگان و اهل دانش نیز؛ هیچ معبودی جز آن عزّتمند فرزانه نیست..

[۲۱۴]. النساء: ۴۱

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا

پس چگونه خواهد بود وقتی که از هر امتی گواهی بیاوریم و تو را به‌عنوان گواه بر آنان حاضر کنیم؟

[۲۱۵]. الأحزاب: ۵۶

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

به‌راستی خدا و فرشتگانش بر پیامبر درود می‌فرستند. ای کسانی که ایمان آورده‌اید، بر او درود فرستید و سلامی از سر تسلیم گویید.

[۲۱۶]. السجدة: ۲۴

وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ

و چون شکیبایی کردند و به آیات ما یقین داشتند، برخی از آنان را پیشوایانی قرار دادیم که به فرمان ما هدایت کنند.

البته درود خدا منحصر به شخص خاصی نیست و آن رحمت و سلام مطلق[۲۱۷]، بر همهٔ بندگانش درود می‌فرستد[۲۱۸] تا آنان را به نور برساند. او همگان را به بهشتی دعوت می‌کند که نامش سرای سلام[۲۱۹] و آنچه

---

[۲۱۷]. حشر: ۲۳

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ

اوست خدایی که جز او معبودی نیست، همان فرمانروای پاک سلام مؤمن مسلط عزتمند جبّار متکبّر. پاک و منزه است خدا از آنچه شریک قرار می‌دهند.

[۲۱۸]. الأحزاب: ۴۳

هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا

اوست کسی که همراه با فرشتگانش بر شما درود می‌فرستد تا شما را از تاریکی‌ها به‌سوی روشنایی برآورد، و نسبت به مؤمنان مهربان است.

[۲۱۹]. یونس: ۲۵

وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ

و خدا به سرای سلام فرا می‌خواند، و هر که را بخواهد به راه راست و استوار راهبری می‌کند.

در آن شنیده می‌شود، فقط سلام است[۲۲۰] و از میهمانانش با سلام استقبال[۲۲۱] و با سلامی مهربانانه[۲۲۲] پذیرایی خواهد شد[۲۲۳].

---

[۲۲۰]. مریم: ۶۲

لَّا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا

در آنجا سخن بیهوده‌ای نمی‌شنوند، و جز سلام نمی‌شنوند. و در آن صبح و شام روزی خود را خواهند داشت.

[۲۲۱]. النحل: ۳۲

الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

همان کسانی که فرشتگان جانشان را در حالی که پاکند می‌ستانند و می‌گویند: «درود بر شما باد، به‌خاطر آنچه انجام می‌دادید به بهشت درآیید.»

[۲۲۲]. یس: ۵۸

سَلَامٌ قَوْلًا مِّن رَّبٍّ رَّحِيمٍ

سلام، به‌عنوان سخنی از جانب خداوندگاری مهربان.

[۲۲۳]. الفرقان: ۷۵

أُولَٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا

ایشانند که به پاس آنکه صبر کردند، به آنها غرفه پاداش داده خواهد شد و در آنجا با سلام و درود مواجه می‌شوند.

نمازی که آغازش با تکبیر بود، با سلام پایان می‌پذیرد تا مقصد این سفر معنوی، صلح و آرامش و رحمت باشد. بدین منظور پس از ستایش خدایی که همهٔ تحیات از جانب اوست[۲۲۴] و سلام بر پیامبری که دریافت‌کننده و انتقال‌دهندهٔ برترین مهربانی‌هاست، به خودمان و به بندگان شایستهٔ خدا[۲۲۵] سلام می‌کنیم.

سلام گفتن به خود و اطرافیان[۲۲۶]، توصیهٔ قرآن و نماد و تلاشی است برای بهره‌مند شدن از لطف خدایی که سلام و رحمت است. لذا در آخرین جملهٔ نماز، سلام و رحمت و برکات بی‌پایان او را برای همگان آرزو می‌کنیم. این تحیت، افراد یا فرشتگان سمت راست و چپ نمازگزار و همهٔ کسانی که با او در ارتباطند را در بر می‌گیرد.

---

[۲۲۴]. النور: ۶۱

فَسَلِّمُوا عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِندِ اللَّهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً

پس به‌عنوان تحیتی مبارک و پاکیزه از نزد خدا بر خود سلام کنید.

[۲۲۵]. النمل: ۵۹

قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَىٰ

بگو: «سپاس و ستایش از آنِ خداست، و درود بر آن بندگانش که برگزیده است.»

[۲۲۶]. النور: ۶۱

فَإِذَا دَخَلْتُم بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ

پس چون به خانه‌هایی وارد شدید به خودتان سلام کنید.

ادامه دارد (این کتاب در حال تکمیل است)